

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Удовика Л. Г., Сидоров Я.О.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА
Методичні вказівки до практичних занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності D 8 Право освітньо-професійної програми «Право»
Ч. 2. Загальна теорія права

ЗАТВЕРДЖЕНО
вченою радою ЗНУ
Протокол №9 від 24.02. 2026 р.

Запоріжжя
2026

УДК: 342(076.5)
У 313

Удовика Л. Г., Сидоров Я.О. Теорія держави та права : методичні вказівки до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності Д 8 Право освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2026. Ч. 2. Загальна теорія права. 71 с.

У методичних вказівках з дисципліни «Теорія держави та права» надано план і методичні поради до практичних занять, термінологічні, схематичні, теоретико-аналітичні, практичні завдання, рекомендовану літературу (основну й додаткову).

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право», які навчаються за освітньо-професійною програмою «Право».

Рецензент

Д. О. Єрмоленко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права

Відповідальний за випуск

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Запорізького національного університету

ПЕРЕДМОВА

Курс *«Теорія держави та права»* належить до циклу професійної підготовки спеціальності. Його вивчення покликане сформувати підґрунтя для професійної підготовки майбутніх правників, вивчення галузевих і міжгалузевих юридичних дисциплін, професійної правової свідомості й культури, у кінцевому підсумку – сформувати конкурентоспроможних фахівців у сфері права нової генерації, діяльність яких спрямована на забезпечення верховенства права.

Методичні вказівки розроблено відповідно до силабуса навчальної дисципліни «Теорія держави та права».

Метою викладання навчальної дисципліни «Теорія держави та права» є формування у студентів компетентностей, необхідних для розуміння та застосування системи узагальнених наукових знань про основні закономірності виникнення, розвитку, функціонування держави і права в їх понятійному вираженні та вироблення умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлення юридично значущих фактів і формування обґрунтованих правових висновків.

Основними *завданнями* вивчення дисципліни «Теорія держави та права» є:

- набуття і засвоєння здобувачами теоретичних знань, умінь і компетентностей для розкриття загальних закономірностей виникнення, функціонування та розвитку державних і правових явищ;
- набуття здобувачами навичок формулювання і використання юридичних понять та визначення зв'язків між ними;
- вироблення здатності до абстрактного мислення, аналізу, синтезу, здатності виявляти та аналізувати закономірності й зв'язки між правовими процесами, явищами;
- формування у здобувачів особливого юридичного мислення, необхідного для засвоєння і застосування права в практичних ситуаціях;
- вироблення здатності реалізувати свої права і обов'язки як активного члена суспільства;
- формування у здобувачів правової свідомості, осердя якої складають цінності громадянського демократичного суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;
- вироблення у здобувачів здатності визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти, аналізувати правові проблеми та обґрунтовувати правові позиції;
- формування здатності до критичного та системного аналізу правових явищ;
- формування теоретичного підґрунтя і створення передумов для найкращого засвоєння галузевих юридичних дисциплін.

Теорія держави та права як наука і навчальна дисципліна тісно пов'язана і взаємодіє з іншими науками, навчальними дисциплінами – теоретико-історичними, галузевими, міжгалузевими, прикладними та науками, що вивчають право зарубіжних країн і міжнародне право.

Якщо історія права і держави вивчає процес історичного розвитку державно-правових форм життя конкретних країн у хронологічному порядку, то теорія права і держави досліджує розвиток права і держави в узагальнено-теоретичному вигляді, тобто застосовує переважно формально-логічний метод.

Серед галузевих юридичних наук теорія держави та права пов'язана, насамперед, із галузями публічного права – конституційним, адміністративним, кримінальним, зокрема в частині тлумачення таких понять як право, держава, особа, права людини, публічна влада тощо. Із галузями приватного права – цивільним, трудовим, сімейним правом, теорія держави та права пов'язана зокрема в частині тлумачення таких понять як особа, права і обов'язки людини, правоздатність, дієздатність, договір тощо.

Відносно до галузевих і міжгалузевих юридичних дисциплін теорія держави та права постає: узагальнюючою загальнотеоретичною та інтегруючою, яка об'єднує в систему знання, отримані галузевими і спеціальними юридичними науками; методологічною, виробляючи загальні методи і принципи пізнання правових явищ і процесів; системоутворюючою, яка закладає підвалини для подальшого оволодіння юридичними дисциплінами і практикою. Завдяки теорії права та держави забезпечується цілісність уявлень про правові явища та відбувається оволодіння понятійно-категоріальним апаратом юриспруденції, закладається підґрунтя для засвоєння галузевих і міжгалузевих дисциплін.

Важливе місце у структурі навчальної дисципліни відведено практичним заняттям. Підготовка до практичного заняття має здійснюватися з урахуванням трьох вимірів: 1) знання, 2) уміння та навички, 3) ставлення та цінності. Обов'язковою складовою змістового наповнення практичного заняття є практичні, теоретико-аналітичні завдання, кейси, вирішення яких передбачає вивчення законодавства, юридичної практики, зокрема практики Європейського суду з прав людини. Для якісної підготовки до практичних занять необхідно ознайомитися з планом практичного заняття, методичними порадами, засвоїти основні поняття, виконати схематичні, теоретико-аналітичні й практичні завдання. Доцільним є також використання інтерактивних методів, зокрема: використання міні-доповідей і презентацій PowerPoint; демонстрування (відеофрагмента, графіків, гістограм). На практичному занятті важливо приймати активну участь у виступах, обговоренні проблемних питань, «мозковому штурмі», експрес-опитуванні, дискусіях.

У навчально-методичному виданні до восьми тем практичних занять – (1) Система права; 2) Система законодавства; 3) Юридичні норми; 4) Правовий акт. Система нормативно-правових актів; 5) Правові відносини; 6) Юридично значуща поведінка. Правопорушення; 7) Юридична відповідальність; 8) Правова свідомість і правова культура – містяться плани занять і методичні поради до опрацювання програмних питань, література (використана,

рекомендована: основна, монографії, енциклопедії до всього курсу, додаткова, інформаційні джерела).

Практичне заняття №1 **СИСТЕМА ПРАВА**

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття структури системи об'єктивного юридичного права.
2. Поняття галузі права. Критерії поділу права на галузі. Види галузей права.
3. Предмет і метод правового регулювання.
4. Поняття інституту права. Види інститутів права.
5. Національне, міжнародне та європейське право: поняття і співвідношення.

Методичні поради

При вивченні теми необхідно з'ясувати, що включає поняття «система права» та як співвідносяться поняття «правова система і система права». Важливо з'ясувати структуру системи об'єктивного юридичного права та її значення для розуміння співвідношення галузей, підгалузей та інститутів права.

Особливу увагу необхідно приділити підсистемам публічного й приватного права. Це глобальний поділ усієї системи права, що йде ще з Давнього Риму: Публічне право (*jus publicum*): Захищає інтереси держави. Тут завжди є елемент влади (Конституційне, Адміністративне, Кримінальне право). Приватне право (*jus privatum*): Захищає інтереси окремих осіб. Тут панує договір і рівність (Цивільне, Сімейне, Трудове право).

Зверніть увагу на розмежування матеріального й процесуального права

. Важливо чітко визначати предмет і метод правового регулювання. Опануйте два «золоті» критерії поділу на галузі, оскільки це ключове питання будь-якого іспиту. Галузі відрізняються одна від одної за двома ознаками: Предмет правового регулювання (ЩО регулюємо?): Коло суспільних відносин (майнові, сімейні, трудові). Метод правового регулювання (ЯК регулюємо?): Спосіб впливу. *Диспозитивний* (рівність сторін, «дозволено все, що не заборонено») — притаманний приватному праву. *Імперативний* (влада та підпорядкування, «дозволено лише те, що передбачено законом») — притаманний публічному праву.

При вивченні теми слід торкнутися загальних питань щодо поняття і співвідношення національного й міжнародного права та впливу права ЄС на вітчизняну систему права. Розуміння засад і принципів їх співвідношення уможливить розуміння спрямованості процесів розвитку й вдосконалення національного права й законодавства в подальшому вивченні питань, що належать до предметної сфери загальної теорії права.

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАВДАННЯ

Засвойте визначення понять: правова система, система права, структура системи права, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, галузь права, інститут права, приватне право, публічне право, матеріальне право, процесуальне право, імперативний метод, диспозитивний метод правового регулювання.

СХЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Складіть:

- 1) схему галузей національного права;
- 2) таблицю/схему підгалузей права;
- 3) таблицю/схему інститутів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Спробуйте визначити, що розвивається (змінюється) швидше: правова система, система права чи система законодавства? Відповідь обґрунтуйте.

2. Публічне право Давнього Риму значно не вплинуло на розвиток світової юриспруденції, у той час як більшість інститутів римського приватного права лягли в основу цивільного законодавства багатьох держав. Як ви гадаєте, чому так сталося?

3. Назвіть та коротко охарактеризуйте основні інститути права в межах конституційного права, цивільного права, адміністративного права та кримінального права.

4. Проаналізуйте в межах галузі права (на вибір 2 галузі) види інститутів права та їх співвідношення з інститутами інших галузей права. Відповідь обґрунтуйте.

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначте співвідношення таких понять: «правова система», «правова сім'я», «система права», «система законодавства». Відповідь обґрунтуйте.

2. Спробуйте визначити, галуззю чи інститутом сучасного права України є:
а) комп'ютерне право; б) космічне право; в) медичне право; г) митне право; г) поліцейське право; д) сімейне право.

3. Що таке комплексна галузь права ?

4. Що є критерієм для виокремлення галузі права у межах системи права? Чи можуть в майбутньому з'явитися нові галузі права ? Відповідь обґрунтуйте.

5. Галуззю чи інститутом об'єктивного юридичного права є біблійне та канонічне право? Як співвідносяться ці поняття? Відповіді обґрунтуйте посиланнями на літературні джерела.

6. Спробуйте визначити співвідношення таких понять: «адаптація законодавства», «гармонізація законодавства», «інкорпорація законодавства»,

«кодіфікація законодавства», «консолідація законодавства», «уніфікація законодавства».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С.65-84.
2. Загальна теорія права. Академічний курс /під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 559-560.
3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.87–91.
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 142-151.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 386-400.
6. Петришин О.В. Загальна теорія права.: підручник . Харків : Право, 2025, 576 с.

Додаткова :

1. Богуцький П. Нелінійна раціональність системи права. *Право України*. 2018. № 6. С. 182-194.
2. Іванов В.П. Юридичні наслідки зловживання матеріальним правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. № 90. ч. 1. С.60-68.
3. Косович В. Виключна правова проблема та необхідність розвитку права: загальнотеоретичний аналіз. *Право України*. 2020. № 3. С. 218-232.
4. Козюбра М. П. Система права: від статичного до динамічного розуміння. *Право України*. 2021. № 1. С. 13–31.
5. Кузнецова Н. С. Приватне право в системі права України: сучасні виклики та вектори розвитку. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 1. С. 45–62.
6. Заєць А. П., Оніщенко Н. М. Правова система України: виклики воєнного стану та післявоєнного відновлення : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 380 с.
7. Пархоменко Н. М. Галузева структура права: проблеми ідентифікації нових правових утворень. *Юридична наука*. 2024. № 2. С. 18–27.
8. Теоретичні основи розвитку сучасної правової системи : монографія / за ред. С. В. Бобровник. Київ : Алерта, 2023. 254 с.
9. Лук'янов Д. В. Співвідношення національних правових систем та міжнародного права в глобалізованому світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2022. № 4. С. 250–256.

10. Грищук О. В. Людська гідність як фундаментальна цінність системи права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 88. С. 12–19.

Практичне заняття №2 **СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА**

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття і ознаки системи законодавства. Співвідношення системи об'єктивного юридичного права і системи законодавства.
2. Поняття структури системи законодавства.
3. Галузі та інститути законодавства: поняття та види.
4. Систематизація законодавства. Види (способи) систематизації законодавства. Заходи зі систематизації законодавства України.

Методичні поради

При вивченні теми необхідно з'ясувати поняття системи законодавства та її співвідношення із системою права, їх відмінності та чинники їх неспівпадіння. Не плутайте систему права та систему законодавства. Це два різні зрізи одного явища. Система права — це зміст (те, як норми об'єктивно групуються за змістом). Вона невидима. Система законодавства — це форма (те, як закони надруковані на папері, назви кодексів). Галузь права може не збігатися з галуззю законодавства. Наприклад, право екологічне є, а єдиного «Екологічного кодексу» в багатьох країнах немає (норми розкидані по різних актах). При вивченні структури системи законодавства важливо виокремити та охарактеризувати основні види структурної організації законодавства.

Важливо засвоїти, що вищим рівнем галузевої (горизонтальної) структури системи законодавства, найбільшим об'єднанням нормативно-правових актів та їх частин з певних сфер правового регулювання є галузь законодавства. Вивчаючи структуру системи законодавства, галузі та інститути законодавства необхідно охарактеризувати їх ознаки.

Особливу увагу слід звернути на систематизацію законодавства, її види, особливості та значення для вдосконалення системи законодавства в Україні. Важливо з'ясувати основні заходи з систематизації законодавства України на сучасному етапі, їх причини і наслідки

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАВДАННЯ

Засвойте визначення понять: законодавство, система законодавства, структура системи законодавства, галузь законодавства, інститут законодавства, галузеве законодавство, внутрішньогалузеве законодавство, комплексне законодавство, галузева (горизонтальна) структура організації

законодавства, ієрархічна, субординаційна (вертикальна) структура організації законодавства, державно-організаційна (територіальна) структура організації законодавства.

СХЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Складіть:

- 1) таблицю співвідношення системи права й системи законодавства;
- 2) схему основних видів структурної організації законодавства;
- 3) таблицю ієрархічної субординаційної (вертикальної) структури організації законодавства з прикладами;
- 4) таблицю державно-організаційної (територіальної) структури організації законодавства з прикладами.

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Яке твердження найбільш точно описує співвідношення системи права та системи законодавства? А) Система законодавства є первинною щодо системи права, оскільки закон створює правові норми; Б) Система права є внутрішньою структурою змісту, а система законодавства — зовнішньою формою його вираження; В) Це ідентичні поняття, що описують сукупність усіх нормативних актів держави; Г) Система права включає лише закони, а система законодавства — і закони, і підзаконні акти. Відповідь обґрунтуйте.

2. Юрист-консультант готує збірник чинних нормативно-правових актів з питань орендних відносин для внутрішнього користування підприємства. Він розташовує акти у хронологічному порядку, не змінюючи їхнього змісту. Який вид систематизації законодавства він здійснює: кодифікація, легалізація, консолідація, інкорпорація? Відповідь обґрунтуйте.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С.65-84.

2. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 559-560.

3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.87-91.

4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 142-151.

5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 386-400.

6. Петришин О.В. Загальна теорія права.: підручник. Харків : Право, 2025, 576 с.

Додаткова:

1. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид., змін. і доповн. Тернопіль : ТНЕУ, 2021. 284 с.

2. Заєць А. П. Право і держава в умовах сучасних суспільних трансформацій : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 450 с.

3. Копиленко О. Л. Теоретичні засади та практика правотворчості в Україні : монографія. Київ : Редакція журналу «Право України», 2023. 320 с.

4. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2024. 448 с.

5. Оніщенко Н. М. Розвиток системи законодавства в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 15–21.

6. Ярмиш О. Н. Систематизація законодавства України: історія, сучасність та перспективи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. Т. 98, № 3. С. 45–58.

Практичне заняття №3 **ЮРИДИЧНІ НОРМИ**

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Загальна характеристика юридичної норми. Юридична норма (норма права): поняття та ознаки.

2. Види (класифікація) юридичних норм. Спеціалізовані (нетипові норма права. Структура юридичної норми. Види диспозицій, гіпотез, санкцій юридичних норм.

3. Структура норми права і норми-розпорядження. Юридична норма та нормативно-правовий припис.

4. Форми викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів. Способи викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів.

5. Співвідношення юридичної норми і статті нормативного акта. Практичність знань про юридичні норми.

Методичні поради

При вивченні теми необхідно з'ясувати поняття норми права, її відмінність від інших норм (моральних, політичних, технічних і т.д.). При характеристиці норми права не можна залишити без уваги питання її змісту. При цьому слід

з'ясувати значення кожного елемента змісту правової норми: інтелектуального, вольового і юридичного. Особливу увагу слід приділити структурі права. Вивчаючи структуру правової норми, необхідно охарактеризувати кожен з її елементів.

Особливу увагу слід звернути на структуру норми права і норми-розпорядження та форми викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів. Важливо також уточнити співвідношення юридичної норми і статті нормативного акта, навести конкретні приклади та пояснити практичність знань про юридичні норми критерії класифікації правових норм.

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАВДАННЯ

Засвойте визначення понять: норма права, види юридичних норм, спеціалізовані (нетипові) норми права, структура юридичної норми, гіпотеза, диспозиція, санкція, норми-розпорядження, нормативно-правовий припис, форми викладу юридичних норм, способи викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів.

СХЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Складіть:

- 1) таблицю видів норм права з прикладами;
- 2) таблицю видів диспозицій, гіпотез, санкцій юридичних норм з прикладами;
- 3) таблицю форм викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Спробуйте пояснити, чому конституції багатьох держав (у тому числі й України) містять норми про пріоритетність норм міжнародного права щодо норм національного законодавства. Наведіть декілька аргументів на підтвердження своєї позиції.

2. Визначіть, до якої галузі права належать юридичні норми, що регламентують: а) права та обов'язки студентів; б) відносини між адміністрацією навчального закладу та його викладачами; в) найману трудову діяльність людини; г) підприємницьку діяльність людини; г) відповідальність за безквитковий проїзд у громадському транспорті; д) створення господарських товариств.

3. Навести приклади видів норм права у межах матеріального й процесуального, приватного й публічного права (письмово).

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Який зміст мають такі ознаки норми права як логічність та формальна визначеність ?

2. Дайте визначення гіпотези, диспозиції та санкції. Наведіть конкретні приклади та порівняйте їх.

3. Охарактеризуйте способи співвідношення норми та статті нормативно-правового акту за рівнем їх нормативного узагальнення. Наведіть приклади.

4. Охарактеризуйте особливості колізійних норм та їх функціональне призначення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права: курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С.65-84.

2. Загальна теорія права. Академічний курс /під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 559-560.

3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.87–91.

4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 142-151.

5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 386-400.

6. Петришин О.В. Загальна теорія права.: підручник. Харків : Право, 2025, 576 с.

Додаткова :

1. Богуцький П. Нелінійна раціональність системи права. *Право України*. 2018. № 6. С. 182-194.

2. Доляновська І.М. Гнучкість та адаптивність норм права в контексті юридичної техніки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. № 90. ч. 1. С.53-59.

3. Косович В. Виключна правова проблема та необхідність розвитку права: загальнотеоретичний аналіз. *Право України*. 2020. №3. С. 218-232.

4. Колодій А. М. Принципи права та правові норми: динаміка взаємозв'язку. *Право України*. 2021. № 4. С. 12–28.

5. Оніщенко Н. М., Курас І. В. Структура правової норми: традиційні підходи та виклики сучасності : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 196 с.

6. Бобровник С. В. Компроміс у праві: від норми до юридичної практики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2023. Вип. 1 (124). С. 5–11.

7. Пархоменко Н. М. Норми права в умовах цифровізації суспільних відносин. *Юридична наука*. 2023. № 5. С. 44–52.

8. Лук'янов Д. В. Спеціалізовані норми права: класифікація та роль у системі юридичного регулювання. *Право та інновації*. 2022. № 3. С. 9–15.

9. Теоретико-методологічні засади правотворчості та систематизації законодавства : монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2024. 312 с.

10. Савчук В. А. Ефективність правової норми: критерії оцінки та механізми забезпечення. *Часопис цивілістики*. 2023. № 49. С. 102–108.

Практичне заняття №4

ПРАВОВИЙ АКТ. СИСТЕМА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Правовий акт. Поняття нормативно-правового акта. Види нормативно-правових актів.

2. Поняття і ознаки закону. Законодавчий процес. Види законів.

3. Дія нормативно-правового акта в часі, просторі і за колом осіб.

4. Нормативно-правові акти у сучасній Україні (загальна характеристика). Офіційні джерела та порядок оприлюднення законів в Україні. Конституція України основний закон держави.

5. Поняття підзаконного нормативно-правового акта. Види, офіційні джерела та порядок їх оприлюднення. Інститут контрасигнації.

Методичні поради

При вивченні першого питання, поряд із визначенням поняття, увагу необхідно звернути на ознаки нормативно-правового акта, їх види. Поняття закону, законодавчого процесу та видів законів складає осердя теми, а тому вимагає особливої уваги та розуміння юридичної сили нормативно-правових актів.

При вивченні дії нормативно-правового акта в часі, просторі і за колом осіб варто звернути увагу на межі дії нормативно-правового акта в часі (пряма дія, зворотна дія, переживаючі дія), втрата чинності, призупинення чинності. Розуміння дії нормативно-правового акта в просторі потребує розмежування територіальної та екстериторіальної дії НПА. Важливо уточнити поняття підзаконного нормативно-правового акта, їх видів та співвідношення.

Вивчення теми передбачає вивчення як теоретичного матеріалу, викладеного в підручниках, навчальних посібниках, так і безпосередню роботу із Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р., у якому, поряд із загальними положеннями, чітко визначено систему НПА (Розділ II), підготовку проекту НПА (Розділ IV), розгляд та прийняття (видання) проекту нормативно-правового акта (Розділ VI), доведення нормативно-правового акта до відома населення та набрання ним чинності (Розділ VII), державну реєстрацію підзаконних нормативно-правових актів (розділ VIII), облік нормативно-правових актів, єдиний державний реєстр нормативно-правових актів (Розділ X), дію нормативно-правового акта (Розділ

IX). У процесі вивчення та підготовці відповідей на питання необхідно посилатися на відповідні статті Закону.

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАВДАННЯ

Засвойте визначення наступних понять: закон, правовий акт, нормативно-правовий акт, підзаконний нормативно-правовий акт, юридична сила нормативно-правового акта, чинність нормативно-правового акта, пряма, зворотна та переживаюча чинність у часі нормативно-правового акта, контрасигнація, дія нормативно-правового акта в часі, дія нормативно-правового акта просторі, дія нормативно-правового акта за колом осіб, офіційні джерела, оприлюднення законів, Конституція України, підзаконний нормативно-правовий акт, корпоративний нормативний акт, система законодавства, структура системи законодавства, систематизація законодавства, інкорпорація, кодифікація, консолідація.

СХЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Складіть:

- а) схему/таблицю правових актів
- б) схему нормативно-правових актів;
- в) схему-структуру системи законодавства;
- г) схему форм систематизації нормативно-правових актів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. «Кодекс не застосовується до: а) обставин, які надають право на допомогу та виникли до набрання чинності відповідною частиною Кодексу стосовно відповідної Договірної Сторони...» (ст.72 Європейського кодексу соціального забезпечення від 16 квітня 1964 року). Визначте напрям темпоральної чинності вказаного Кодексу.

2. «До відносин щодо обтяжень рухомого майна, які виникли до набрання чинності цим Законом, застосовується законодавство, чинне на момент встановлення цих обтяжень. Цей Закон застосовується до реалізації прав за обтяженнями, які виникли до набрання чинності цим Законом» (речення 1-2 п.3 розділу IX Закону України „Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень»). Визначте напрям темпоральної чинності вказаного Закону.

3. «Дія цих Правил поширюється на відносини, що виникли або існують після їх прийняття» (ст. 2 Правил адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року 09 червня 2017 року. Визначте напрям темпоральної чинності Правил адвокатської етики.

4. Зважаючи на засвоєні правила щодо набрання чинності нормативно-правовими актами України, відповідне законодавство та судову

практику, визначіть момент (вказіть дату) набрання чинності Конституцією України.

5. Звернувшись до тексту Закону України «Про відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за несвоєчасне внесення плати за спожиті комунальні послуги та утримання прибудинкових територій» від 20 травня 1999 року визначте момент (вказіть дату) набрання ним чинності.

6. Звернувшись до тексту Закону України «Про міжнародні договори України», який був прийнятий 29 червня 2004 року й опублікований у газеті «Голос України» 3 серпня 2004 року, визначте момент (вказіть дату) набрання чинності цим Законом.

7. Визначіть момент (вказіть дату) набрання чинності для України Конвенцією про захист прав людини та основних свобод 1950 року, підписаною від імені України 9 листопада 1995 року, а ратифікованою Законом від 17 липня 1997 року. Ратифікаційна грамота України здана Генеральному секретареві Ради Європи 11 вересня 1997 року. При обдумуванні відповіді зверніться до тексту зазначеної Конвенції.

8. Чи можуть норми права інших держав бути підставою для прийняття юридично значимих рішень в Україні? Відповідь обґрунтуйте конкретними прикладами.

9. У письмовому вигляді навести приклади правових актів у конституційному, цивільному, адміністративному та кримінальному праві.

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначте співвідношення понять: «введення у дію», «вступ у силу», «набрання чинності», «набуття чинності», «промульгація». Чи правильно вживати всі ці поняття в українській правничій термінології?

2. Відповіді обґрунтуйте з посиланнями на судову практику (Рішення Конституційного Суду України №4-зп від 3 жовтня 1997 року) та літературні джерела. Зокрема такі:

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права: курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С.85-96, 105-115.

2. Загальна теорія права. Академічний курс /під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 297-306.

3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 195-209, 188-194.

4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С.171-188.

5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 397-415.

6. Петришин О.В. Загальна теорія права.: підручник . Харків : Право, 2025, 576 с.

Додаткова:

1. Бобровник С. В. Електронний нормативно-правовий акт : проблеми легітимації та техніко-юридичного оформлення. *Право та інновації*. 2025. № 2. С. 33–40.

2. Волохов О.С. Міжнародні стандарти правотворчості: поняття та класифікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. № 90. ч. 1. С.22-28.

3. Гриняк А.Правовий моніторинг: завдання та місце в правотворчій діяльності. *Право України*. 2021. № 12. С. 102-116.

4. Дзера О., Міловська Н. Планування правотворчої діяльності як важливий етап її ефективної організації. *Право України*. 2021. № 12. С.74-89.

5. Добрянська Н.В. Забезпечення якості законів: від теоретичних засад до практичних механізмів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. № 91. ч. 1. С. 59-64.

6. Копиленко О. Л. Правова природа актів воєнного стану: теоретико-прикладний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2025. № 1. С. 5–12.

7. Кот О. Науково-правова експертиза: завдання, напрями розвитку, вплив на якість законодавства. *Право України*. 2021. № 12. С.117-127.

8. Кузнєцова Н. Забезпечення якісної систематизації законодавства як важлива складова правотворчої діяльності. *Право України*. 2021. № 12. С. 42-53.

9. Лук'янов Д., Прийма С. Юридичні колізії у законодавстві України: стан і шляхи розв'язання. *Право України*. 2021. №12. С. 128-145.

10. Оніщенко Н. М. Моніторинг дії нормативно-правових актів: методологія та практика впровадження в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33, № 1. С. 22–35.

11. Остапенко А.І. Теоретико-правові засади оцінки ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. № 86. ч. 1. С.106-114.

12. Пархоменко Н. М. Нормативно-правовий акт як основна форма права в умовах динамічних суспільних змін. *Юридична наука*. 2024. № 1. С. 14–22.

13. Ришелюк А., Зуб І. Критерії оцінювання змісту законопроекту. *Право України*. 2021. № 12. С.90-101.

14. Теоретико-методологічні засади правотворчості та систематизації законодавства : монографія / Н. М. Пархоменко, М. М. Шумило, Т. О. Макарова та ін. ; за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2024. 312 с.

15. Хоменко М. Визначення основних вимог до правових норм у процесі нормопроекування. *Право України*. 2021. № 12. С.64- 73.

16. Шутак І., Онищук І. Юридична техніка нормотворення у контексті доктринальних поглядів. *Право України*. 2021. № 12. С.146-158.

Практичне заняття №5 **ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ**

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Соціально-юридичні властивості суб'єкта правовідносин. Правоздатність (поняття, значення). Правоздатність фізичних і юридичних осіб. Дієздатність (поняття, значення, види). Деліктоздатність суб'єктів правовідносин.

2. Компетенція державного органу як вираз його спеціальної правосуб'єктності.

3. Поняття та види об'єктів правовідносин.

4. Юридичні факти : поняття, класифікація. Фактичний (юридичний) склад. Презумпції

Методичні поради

Вивчення теми припускає об'єднання загальної теорії права з реальним життям права, юридичною практикою, оскільки правові відносини є юридичною формою фактичних суспільних відносин.

Вчення про правові відносини опрацьовано у науці достатньо ґрунтовно, проте з цілого ряду питань, що відносяться до даної теми, дотепер не вичерпалися дискусії і запеклі суперечки. Вивчаючи дану тему необхідно врахувати проблематичність відповідних характеристик правовідносин і визначитися з власною позицією з того або іншого питання.

Перш за все, слід уважно розібратися у визначенні поняття «правовідносини», спираючись на взаємозв'язок юридичної теорії і філософії, оскільки було б неправильно відкидати філософські опрацювання суспільних відносин, різновидом яких є правові відносини. Характеристика загального поняття правовідношення включає аналіз його ознак і взаємозв'язку з правовими нормами.

Характеристика правовідносин включає аналіз їх структури (складу). У структуру правовідносин входять 3 елементи: об'єкт, суб'єкт і зміст. Необхідно з'ясувати поняття кожного з елементів. При цьому важливо визначитися з власною точкою зору з приводу теорій одиничного і множинного об'єкту правовідношення. Слід зупинитися на 2-х різновидах суб'єктів: індивідуальному та колективному, маючи на увазі, що юридичною особою колективний суб'єкт виступає, перш за все, у майнових правовідносинах.

Використовуйте метод декомпозиції (розкладання). Правові відносини завжди мають чітку структуру. Кожного разу, розглядаючи будь-яку життєву ситуацію (купівля хліба, оренда квартири, отримання паспорта), розкладайте її на чотири обов'язкові елементи: Суб'єкти: Хто бере участь? (Фізичні особи, юридичні особи, держава). Об'єкт: Через що виник зв'язок? (Матеріальні блага, послуги, дії). Суб'єктивне право: Що особа може робити? (Право вимагати товар). Юридичний обов'язок: Що особа мусить зробити? (Обов'язок сплатити гроші).

Вивчаючи питання про зміст правовідношення, важливо з'ясувати 2 сторони (подвійність) змісту правовідношення: зміст фактичний (матеріальний) як реальна поведінка конкретних суб'єктів і зміст юридичний як сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. При цьому слід з'ясувати співвідношення суб'єктивного права і правомочностей, характер правомочностей, що втілює реалізацію суб'єктивного права, співвідношення прав суб'єктів і їх обов'язків, а також їх значення.

Визначаючи юридичний факт як підставу виникнення, зміни або припинення правовідносин, необхідно з'ясувати і вивчити всі різновиди юридичних фактів, їх класифікацію.

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАВДАННЯ

Засвойте визначення понять: правові відносини, структура правовідносин, суб'єктивне юридичне право, юридичний обов'язок, суб'єкти правовідносин, правосуб'єктність фізичних осіб, правосуб'єктність юридичних осіб, правоздатність, дієздатність, об'єкти правовідносин, юридичні факти, дії, події, оставини, фактичний (юридичний) склад, презумпції, юридичний факт, юридична презумпція.

СХЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Складіть схеми:

- а) видів правовідносин;
- б) видів об'єктів правовідносин;
- в) видів юридичних фактів;
- г) складіть порівняльну таблицю обсягу прав для малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх (14–18 років) осіб за Цивільним кодексом України.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте текст норми (наприклад, ст. 633 ЦК України про публічний договір). Намалюйте схему елементів правовідносин, що виникають з цієї норми. Знайдіть у новинах приклад ситуації, яка ілюструє припинення правовідносин (наприклад, розірвання дипломатичних відносин або звільнення з роботи)

2. Задача №1: Форс-мажор. Через сильний ураган було пошкоджено дах складського приміщення, яке підприємець орендував у громадянина. Це стало

підставою для виникнення правовідносин щодо страхової виплати та припинення обов'язку сплачувати оренду до моменту ремонту. Запитання: Що тут є юридичним фактом і до якого виду (подія чи дія) він належить?

3. Задача №2: Щаслива подія. Подружжя звернулося до органу РАЦС із заявою про реєстрацію народження дитини. На підставі цієї заяви було видано свідоцтво про народження, що породило батьківські права та обов'язки. Запитання: У цій ситуації є два факти: саме народження та подання заяви. Визначте вид кожного з них.

4. Задача №3: Квиток у кіно. Студент придбав через мобільний додаток квиток на вечірній сеанс у кінотеатр. Одразу після оплати йому надійшов електронний квер-код, який дає право на перегляд фільму. Запитання: Який юридичний факт став підставою для виникнення правовідносин між студентом і кінотеатром? Це правомірна чи протиправна дія?

5. Узагальність і систематизуйте основні зміни правовідносин в умовах воєнного стану після ознайомлення з матеріалами за посиланням: Правові відносини в умовах воєнного стану. URL : <https://www.youtube.com/playlist?list=PLeDZ2eYU7csYGGG1TbBaхуTI-PIoTmY9F>

6. Визначіть, чи є правовими відносини між подружжям, яке домовилося між собою про: а) методи виховання дітей; б) розподіл роботи у домашньому господарстві; в) порядок витрачання заробітної плати; г) релігійне виховання дітей.

7. Чи є суб'єктом права: а) п'ятирічна дитина; б) сім'я; в) студентська академічна група; г) підпільна релігійна організація? Відповіді обґрунтуйте.

8. Чи настають юридичні наслідки внаслідок невиконання обіцянки: а) дати конспект лекцій однокурснику, внаслідок чого той не підготувався до екзамену; отримав незадовільну оцінку та втратив стипендію; б) зареєструвати шлюб, внаслідок чого витрати на підготовку до весілля виявилися марними; в) вилікувати хворого; г) не грішити, даної священикові під час сповіді.

9. Верховний суд Індії прийняв рішення про те, що боги та богині повинні сплачувати державі через релігійні храми податки, оскільки вони отримують значні суми доходів у вигляді пожертвувань.

10. У 1988 році громадянка СРСР Юршова, вірячи у лікувальні можливості відомого психотерапевта А. Кашпіровського, погодилася на складну хірургічну операцію, обезболювання якої проводилося лише шляхом словесного впливу А. Кашпіровського на пацієнтку через телебачення з іншого міста. Оскільки через деякий час стан Юршової значно погіршився, вона у 1992 році звернулася до суду з позовом до психотерапевта про відшкодування шкоди, спричиненої їй здоров'ю. Між ким, коли, на якій підставі та з приводу чого виникли правовідносини у наведених ситуаціях?

11. До червня 2004 року, коли у Республіці Бенін було прийнято новий кодекс про сім'ю, вдова померлого чоловіка переходила у спадщину до його брата. Новий кодекс заборонив таку практику спадкування, як і традиційну для Беніну олігамію (Голос України, №120 (3370), 2 липня 2004р.)

12. Чи можуть в Україні люди бути об'єктами права? Якщо так, то в яких випадках? Відповідь обґрунтуйте.

13. Громадянка Великобританії заповіла своє майно черепаці. Товариству захисту тварин надавалося право робити з нього витрати на утримання земноводного. («Правда», 22 липня 1990р.)

14. Група американських вчених оголосила про свій намір звернутися до ООН із вимогою надати моральні та юридичні права орангутангам, горілам і шимпанзе. Аргументи вчених? По-перше, примати вміють розмовляти, щоправда, знаками на рівні 4-5 річної глухонімої дитини. Спостереження вчених за мавпами показали, що вони надзвичайно чутливі, вони радіють і страждають, відчувають тугу, страх, депресію, дружні почуття. Між ними часто спалахує боротьба за владу, але вони не б'ються, як інші тварини, а плетуть інтриги, створюють коаліції та альянси, навіть вдаються до різних трюків. І головне: вони кохають. Шимпанзе, гени котрих на 99 відсотків співпадають із нашими, вдаються до сексу для вирішення всіх своїх проблем. («Високий Замок», 29 червня 1999р.)

15. 75-річна британська аристократка Патрісія О'ніл образилася на свого чоловіка, колишнього спортсмена-плавця, за те, що він, не зваживши на її думку, самовільно поїхав у вересні 2000 року на Олімпійські ігри до Сіднею і пробув там до грудня. Патрісія покарала чоловіка, позбавивши його спадщини. Майно вартістю 70 мільйонів вона заповіла своєму улюбленому шимпанзе на кличку Калу. Мавпа отримає також розкішне помістя пані О'ніл у Кейптауні. Фінансові інтереси Калу буде захищати команда професійних юристів, котрих найняла Патрісія. («Факти», 8 грудня 2000р.)

16. В Австралії було прийнято новий закон, який значно посилює захист прав тварин від жорстокого поводження людини. Закон, в основному, регулює правила утримання рогатої худоби та птахів на фермах, але є в ньому декілька цікавих новел. Відтепер, наприклад, адміністрації цирку буде заборонено тримати хижаків та інших диких тварин у клітках. Крім того, власникам собак забороняється тримати тварин на ланцюгах і надягати ошийники, виготовлені з твердої шкіри. На порушників нового закону очікують великі штрафи. («Юридичний вісник України» №23, 2004р.)

17. Знайдіть у доступних в бібліотеці періодичних виданнях (газетах, журналах) або у мережі Інтернет та випишіть (скопіюйте) з посиланням на джерело інші приклади захисту прав тварин.

18. Чи можуть в Україні тварини виступати суб'єктами права (правовідносин)? Відповідь обґрунтуйте з посиланнями на чинне законодавство.

19. У французькому цивільному законодавстві є положення про те, що якщо дружина та чоловік загинули одночасно, вважається, що першим загинув чоловік. Як таке положення називається у теорії права? Відшукайте подібні за формою положення у законодавстві України.

20. Закони деяких штатів США містять чимало парадоксів і примушують американців замислюватися в елементарних ситуаціях. Наприклад, в Юріку (штат Невада) вусатим чоловікам не дозволяється цілувати жінок: чоловікам

Александрії (штат Міннесота) не можна займатися сексом зі своєю дружиною, якщо від неї пахне цибулею або часником. Ну а у Сент-Луїсі (штат Міссурі) пожежник не має права рятувати жінку, якщо вона у нічній сорочці. Тому там усі жінки сплять голими. («Високий Замок», 9 грудня 2000р.)

Прокоментуйте наведені факти. Які суспільні відносини можна вважати соціально значущими та такими, що необхідно врегулювати? Які сфери суспільного життя не потребують або потребують обмеженого юридичного втручання?

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Спробуйте визначити співвідношення таких понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», «об'єкт права» й «об'єкт правовідносин». Відповіді обґрунтуйте з посиланнями на рекомендовану літературу.

2. Проаналізуйте ст.42 Конституції України, ст.22 Закону України „Про охорону дитинства», ст.32-35, абзац 1 ч.І ст.50 Цивільного кодексу України та визначіть, з якого віку особа має право на зайняття підприємницькою діяльністю.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна :

1. Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С.116-126.

2. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 323-339.

3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.231-241.

4. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. С. 225-233.

5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 432-449.

6. Петришин О.В. Загальна теорія права.: підручник . Харків : Право, 2025, 576 с.

Додаткова:

1. Бобровник С. В. Юридичні факти як динамічний елемент правовідносин у приватному праві. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 54–60.

2. Заєць А. П. Цифрові правовідносини: теоретико-правова модель та практика реалізації. *Право України*. 2024. № 3. С. 25–41.

3. Корчинська О.С., Болдирєва В.М. Вплив воєнного стану на цивільні правовідносини. *Нове українське право*. 2022. № 6. С. 53-58. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/232/210>

4. Крат В. Окремі категорії цивільних справ під час війни. 17.03.2023. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Krat_17_03_2023_vipr.pdf

5. Лук'янов Д. В. Суб'єкти правовідносин у цивільному суспільстві: проблеми правосуб'єктності штучного інтелекту. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33, № 1. С. 42–58.

6. Оніщенко Н. М. Правовідносини в умовах глобальних криз: трансформація змісту та структури. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 10–16.

7. Павлюк Н.М. Правова природа та поняття цивільних правовідносин: загальнотеоретичне дослідження. *Юридичний науковий журнал*. 2020. № 3. С.102-102. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/21.pdf.

8. Попович Т.П. Правосуб'єктність штучного інтелекту: майбутнє чи ілюзія? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. № 88. ч. 1. С.144-149.

9. Семенюк-Прибатень А.В., Машков К.Є. Трудові відносини в умовах війни: нові зміни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. URL : http://lsej.org.ua/6_2023/54.pdf.

10. Сучасна парадигма правовідносин: від теорії до практики : монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2024. 288 с.

11. Шапошнікова І. Трудові правовідносини: головні зміни 2022 р. https://biz.ligazakon.net/analytics/216383_trudov-vdnosini-golovn-zmni-2022-roku

Практичне заняття №6

ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття і ознаки юридично значущої та правової поведінки. Правомірна поведінка. Причини нестабільності правомірної поведінки. Види і склад правомірної поведінки.

2. Поняття і ознаки правопорушень. Склад правопорушення. Види правопорушень.

3. Зловживання правом: сутність, зміст, шляхи усунення.

4. Причини правопорушень: поняття, види.

5. Причини правопорушень у сучасній Україні та шляхи їх усунення.

Методичні поради

При вивченні вказаної теми перш за все, необхідно виходити з того, що численні зв'язки і відносини між людьми, що виникають в суспільстві, можуть бути віднесені до двох різновидів людської поведінки: по-перше, ця поведінка може виступати як юридично значуща, пов'язана з нормами права, передбачена

ними, по-друге, ця поведінка може бути байдужою з точки зору права, опосередкованою іншими (неправовими) нормами. При цьому обґрунтовано вважати, що юридично значуща поведінка людей є в суспільстві визначальною, оскільки право регулює основні суспільні відносини, пов'язані із загальнолюдськими цінностями.

У свою чергу, юридично значуща поведінка представлена двома напрямками: правомірною і неправомірною. Вивчення правомірної поведінки повинно бути засновано на визначенні його поняття, аналізі властивих йому ознак. Необхідно з'ясувати різні підстави розмежування правомірної поведінки. До уваги необхідно взяти той факт, що правомірна поведінка пов'язана з реалізацією позитивного (перспективного) аспекту юридичної відповідальності. Правомірна поведінка виступає підставою його. Навпаки, негативний (ретроспективний) аспект юридичної відповідальності реалізується при здійсненні неправомірної поведінки (правопорушення), тому що останнє складає значну частину неправомірної поведінки, але не вичерпує його. Зверніть увагу на «пасивну» правомірну поведінку (дотримання заборон) та «активну» (реалізація прав).

Характеристика правопорушення пов'язана з визначенням його поняття, ознак, видів, а також з аналізом складу правопорушення, способів законодавчого формулювання елементів складу. Вчення про правопорушення достатньо глибоко розроблено в науці і його вивчення не пов'язано з особливими складнощами з'ясування і засвоєння.

Опануйте «Золоту формулу» складу правопорушення. Це найважливіша частина теми. Будь-яке діяння є правопорушенням лише тоді, коли присутні всі чотири елементи одночасно: 1) Об'єкт: Те, на що посягають (правопорядок, власність, життя, здоров'я). 2) Об'єктивна сторона: Зовнішній прояв (дія чи бездіяльність), наслідки та причинний зв'язок. 3) Суб'єкт: Хто вчинив? (Осудна особа, що досягла віку юридичної відповідальності). 4) Суб'єктивна сторона: Психічне ставлення (вина у формі умислу або необережності). Навчіться розрізняти види вини. Використовуйте просту схему: Прямий умисел: «Хочу і роблю». Непрямий умисел: «Не хочу, але мені байдуже на наслідки». Самозухвалість (необережність): «Сподіваюсь, що якось минеться». Недбалість (необережність): «Не подумав, хоча мав би».

Важливо з'ясувати у чому полягає зловживання правом та які шляхи усунення зловживань. Питання щодо поняття, видів та причин правопорушень вимагає звернення як до вітчизняного, так і зарубіжного досвіду.

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАВДАННЯ

Засвойте визначення понять: правова поведінка, правомірна поведінка, зловживання правом, юридично значуща поведінка, правопорушення, проступок, кримінальне провпорушення (злочин), адміністративні правопорушення, цивільно-правові правопорушення (проступки), дисциплінарні правопорушення (проступки), матеріальні правопорушення

(проступки), процесуальні правопорушення (проступки), конституційні правопорушення (проступки), міжнародні правопорушення, юридичний склад правопорушення, вина, склад правопорушень,

СХЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Складіть схему:

- а) складу правопорушення;
- б) видів правопорушень;
- в) видів юридичної відповідальності;
- г) стадій юридичної відповідальності.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Казус №1: «Межа між дією та бездіяльністю». Лікар швидкої допомоги під час нічного чергування відмовився виїхати на виклик до пацієнта з підозрою на серцевий напад, мотивуючи це втомою та закінченням зміни через 15 хвилин. Внаслідок ненадання вчасної допомоги стан пацієнта значно погіршився. Завдання: Визначте елементи об'єктивної сторони. Це правопорушення вчинене шляхом дії чи бездіяльності?

2. Казус №2: «Форма вини: умисел чи необережність?» Водій вантажівки, поспішаючи на склад, значно перевищив швидкість на мокрій дорозі. Він усвідомлював, що це небезпечно, але розраховував на свій 20-річний досвід та якісні гальма. Однак на повороті машину занесло, що призвело до зіткнення з парканом приватного будинку. Завдання: Проаналізуйте суб'єктивну сторону. Яка форма вини тут присутня: непрямий умисел чи злочинна самозухвалість?

3. Казус №3: «Суб'єкт правопорушення». 13-річний Микола разом із 15-річним Андрієм, заради розваги, розбили вікно в магазині електроніки та намагалися винести планшет. Їх затримала охорона. Завдання: Хто в цій ситуації може бути суб'єктом юридичної відповідальності (кримінальної чи адміністративної)? З якого віку настає відповідальність за крадіжку та пошкодження майна в Україні?

4. Казус №4: «Класифікація правопорушень». Громадянин К. систематично запізнювався на роботу на 40 хвилин без поважних причин. Крім того, він не виконав розпорядження директора про підготовку квартального звіту. Завдання: Визначте вид цього правопорушення (кримінальне, адміністративне, дисциплінарне чи цивільне). Який об'єкт правопорушення в даному випадку?

5. Казус №5: «Правомірна поведінка». Громадянка Л., побачивши, як на вулиці невідомий намагається вирвати сумку у літньої жінки, втрутилася, застосувала прийоми самооборони та затримала зловмисника до приїзду поліції. Завдання: Як класифікується така поведінка в системі юридично значущої поведінки? Чи є вона обов'язковою (виконання обов'язку) чи активно-правомірною (реалізація права)?

Методична порада: При розв'язанні використовуйте таблицю «Склад правопорушення». Якщо хоча б один елемент (наприклад, суб'єкт через вік) відсутній — правопорушення в юридичному сенсі не існує.

6. Визначіть, чи є правопорушеннями такі вчинки студентів: а) невиконання навчальних завдань; б) невідвідування семінарських занять без поважних причин; в) куріння в університетських туалетах; г) розпивання спиртних напоїв у гуртожитку під час святкування Нового року; г) розписування столів в аудиторіях; д) вияв неповаги до викладача що виражається у зверхньому ставленні до нього.

7. За законодавством Ірану особа може бути притягнена до кримінальної відповідальності з 6 років, Індії - з 7 років, Англії - з 10 років, деяких штатів США - з 7-12 років, Франції - з 13 років, ФРН - з 14 років.

8. Проаналізуйте відповідні статті Кримінального кодексу України. Від яких факторів, на ваш погляд, залежить вік, з якого може наставати юридична відповідальність (зокрема, кримінальна).

9. Дуже суворо до подружньої невірності (особливо жінок) ставляться у країнах де панівною релігією є іслам. Так, у 1996 році іранський парламент, взявши за основу закони шаріату, прийняв новий кримінальний кодекс, в якому передбачено покарання за найрізноманітніші гріхи, у тому числі й подружні. Зрада, якщо її підтвердять як мінімум три свідки, карається смертною карою, причому винного забивають камінням. Якщо чоловік застане дружину на місці злочину, то може сам вбити її, не боячись, що його переслідуватимуть за вбивство. А от жінка такого права не має. «Незаконні стосунки, що не доведені до подружньої зради», загрожують і чоловікові, і дружині тілесним покаранням: винні одержать 99 ударів канчуком. Силу та міць 74 ударів канчуком можуть відчутти на собі особи, яких визнано винними у створенні «центрів корупції або проституції», їх також можуть ув'язнити. («Високий Замок», 19 березня 1996р.)

10. Коран вимагає якнайсуворішої кари за зраду для жінок. А ось «блудному» чоловікові нібито все дозволено. Несправедливо! Так вирішила конституційна комісія парламенту мусульманської за традиціями, але світської за конституцією Туреччини. Вона передала на розгляд парламенту законопроект про засудження невірних чоловіків до ув'язнення строком від 3 до 6 років. За законом також переслідуватимуться незаміжні жінки і холостяки, котрі вступають в інтимні стосунки з особами, які вже перебувають у шлюбі. Покарання - таке ж. Проаналізуйте ситуації з погляду взаємодії об'єктивного юридичного права, релігії та моралі при криміналізації (встановленні кримінальної відповідальності) тих чи інших діянь.

11. Смерть Аллаіа Кобба, який зіткнувся з гірськолижником Натаном Халлом, котрий стрімко спускався схилом Уеіл Маунтін. стала причиною гучного судового розгляду, до якого прикована увага багатьох гірськолижників і сноубордистів. Бажання покарати «божевільних на лижах» підштовхнуло офіційних представників влади звинуватити гірськолижника у вбивстві, заявивши, що «обвинувачений не контролював лижі, і тільки жива перешкода могла зупинити його спуск». У ході судового розгляду суд двічі відхилив

звинувачення, але прокурор настоював на своєму рішенні. Відмову задовольнити позов суд аргументував тим, що пересуваючись на великій швидкості особа ніяк не розраховує зустріти на порожньому схилі несподівану перешкоду. І навіть якщо гірськолижник передбачає появу особи, то ні в якому разі не бажає навмисно нанести їй травми або спричинити смерть. За останні два роки на схилі гори, де загинув Аллан Кобб сталося близько тридцяти нещасних випадків. Використовуючи загальнотеоретичні положення про склад правопорушення, прокоментуйте подану ситуацію.

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Спробуйте визначити співвідношення таких понять «суб'єкт правопорушення» та «суб'єкт відповідальності».

2. У літературі виділяють такий вид відповідальності як політична відповідальність. Спробуйте визначити, чи є це вид юридичної відповідальності, чи самостійний вид соціальної відповідальності? Якщо це вид юридичної, то як він співвідноситься з конституційною відповідальністю? Проаналізуйте ст.81, ст. 108, ст. 111, ст.126 Конституції України. Про яку відповідальність йдеться у вказаних нормах? При обґрунтуванні відповіді скористайтеся рекомендованими джерелами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права: курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С.145-162.

2. Загальна теорія права. Академічний курс /під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 466-536.

3. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.242-263.

4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 285-315.

5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С.480-496, 497-525.

6. Петришин О.В. Загальна теорія права.: підручник . Харків : Право, 2025, 576 с.

Додаткова :

1. Бобровник С. В. Психологічний зміст вини в сучасному праві: між умислом та необережністю. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32, № 1. С. 102–118.

2. Гартман М. Демократичні засади єврейського правопорядку згідно з нормами тори. *Право України*. 2022. №22. №7. С.127-138.

3. Гдичинський В. Сутнісні характеристики міжнародного правопорядку. *Право України*. 2023. №3. С. 238-244.

4. Заєць А. П. Проблеми кваліфікації правопорушень у сфері штучного інтелекту: суб'єктний аспект. *Юридична наука*. 2024. № 2. С. 45–53.

5. Копиленко О. Л. Правопорушення проти національної безпеки: особливості об'єктивної сторони в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 3. С. 8–15.

6. Кресін О. Характер повноважень та актів Генеральної Асамблеї ООН: статутні положення та еволюція їх тлумачення *Право України*. 2022. №22. №7. С.112 -126.

7. Лук'янов Д. В. Юридично значуща бездіяльність: проблеми доведення та відповідальності. *Альманах права*. 2026. Вип. 17. С. 67–74.

8. Моргунов О.А., Колесник М.О., Кисельов В.М. Поняття, ознаки та критерії класифікації злочинів. *Право України*. 2023. №2. С. 153-157.

9. Оніщенко Н. М. Правомірне поведінка як фундамент правопорядку: нові підходи до класифікації. *Право України*. 2023. № 5. С. 12–26.

10. Резолюція Ради з прав людини ООН, ухвалена 4 березня 2022 року 49/1 “Становище у сфері прав людини в Україні внаслідок російської агресії”. *Право України*. 2022. №22. №12. С.18-22.

11. Склад правопорушення: теоретична доктрина та практика застосування : монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2024. 240 с.

Практичне заняття №7 **ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття та основні риси юридичної відповідальності. Поняття і ознаки юридичної відповідальності.
2. Принципи законодавчого закріплення та принципи застосування юридичної відповідальності.
3. Функції юридичної відповідальності у державах соціально-демократичної орієнтації.
4. Види юридичної відповідальності. Підстави і стадії юридичної відповідальності.

Методичні поради

Питання про юридичну відповідальність відноситься до числа традиційних і важливих. Вивчаючи поняття і ознаки юридичної відповідальності важливо розрізняти: 1) негативна (ретроспективна) відповідальність за вже вчинене правопорушення (покарання); 2) позитивна (перспективна) відповідальність: усвідомлення обов'язку діяти правомірно в майбутньому (відповідальне ставлення до закону).

Зверніть увагу на «Тріаду підстав», адже юридична відповідальність не виникає автоматично. Для неї потрібні три умови: 1) Нормативна: Наявність закону, який прямо встановлює відповідальність за певну дію; 2) Фактична: Наявність самого складу правопорушення (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони).; 3) Процесуальна: Наявність офіційного документа (рішення суду, постанови поліції), де зафіксовано вид і міру покарання. Вивчіть принципи відповідальності (Законність, Індивідуалізація, Невідворотність: Недопустимість подвійної відповідальності).

Вивчення юридичної відповідальності передбачає з'ясування її основних функцій: поновлювальної, штрафної (каральної), попереджувальної; видів, її підстав, а також співвідношення з державним примусом.

Зверніть увагу на звільнення від відповідальності (Малозначність, Казус (випадок), Сплив строків давності).

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАВДАННЯ

Засвойте визначення понять: юридична відповідальність, стадії юридичної відповідальності, державно-правовий примус, кримінальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, адміністративна відповідальність, конституційно-правова відповідальність, міжнародно-правова відповідальність, проспективний аспект юридичної відповідальності, ретроспективний аспект юридичної відповідальності.

СХЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Складіть схему:

- а) порівняльну таблицю видів юридичної відповідальності (критерії: вид, за що настає ? хто призначає ? приклади санкцій);
- б) стадій юридичної відповідальності.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Комісія з прав людини ООН ухвалила резолюцію, яка закликає всі держави світу скасувати смертну кару. Цю ухвалу підтримало 30 держав, 11 висловилося проти (серед них Китай, США, Судан, Індонезія, Руанда), а 12 держав утрималося від голосування. Комісія рекомендувала запровадити мораторій на виконання смертних вироків як перший крок на шляху до скасування такого покарання.

2. Візьміть будь-який розділ Кодексу України про адміністративні правопорушення та знайдіть у ньому: 1) гіпотезу (умови), 2) диспозицію (саме правило), 3) санкцію (міру відповідальності). Це допоможе побачити зв'язок норми та відповідальності. Відповідь обґрунтуйте.

3. Чим пояснюється, на Вашу думку, відмова деяких держав (різних за своїм соціально-економічним розвитком) скасувати смертну кару? Чи свідчить

така відмова про антигуманістичну спрямованість їх політики? Відповіді обґрунтуйте.

4. У присутності 30 000 глядачів на центральному стадіоні Кабула у 1998 році відбулося показове публічне покарання двох чоловіків і жінки. За мусульманськими звичаями впійманим на крадіжці відрубують кисть правої руки. Такий вирок шаріатський суд виніс щодо двох чоловіків. За розпорядженням міністра охорони здоров'я цю езекуцію провели за участю хірургів, котрі попередньо зробили злочинцям анестезію. Одночасно у центрі футбольного поля тілесному покаранню піддавали жінку, звинувачену у подружній невірності. Вона отримала 100 ударів батогами. («Молода Галичина», 11 квітня 1998р.). Висловіть свою думку щодо публічного виконання покарань. Які позитиви та недоліки таких «видовищ»?

5. В Австралії за неучасть у виборах встановлено адміністративну відповідальність. Виборець, який не з'явиться для голосування на виборчу дільницю у день виборів, зобов'язаний сплатити штраф у розмірі 14 доларів. Якщо виборець не згідний з накладеним на нього стягненням, він має право звернутися до суду, проте у разі, коли суд відхилить його скаргу, такий виборець зобов'язаний сплатити вже не 14, а 37 доларів штрафу. Якщо штраф не буде сплачено, правопорушника притягають до кримінальної відповідальності. Висловіть своє ставлення до встановлення юридичної відповідальності за неучасть у виборах. Чи можна зобов'язувати до участі у виборах? Наскільки встановлення такого обов'язку відповідає/не відповідає сучасним тенденціям розвитку прав людини? Відповіді обґрунтуйте.

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ

3. Спробуйте визначити співвідношення таких понять «суб'єкт правопорушення» та «суб'єкт відповідальності».

4. У літературі виділяють такий вид відповідальності як політична відповідальність. Спробуйте визначити, чи є це вид юридичної відповідальності, чи самостійний вид соціальної відповідальності? Якщо це вид юридичної, то як він співвідноситься з конституційною відповідальністю? Проаналізуйте ст.81, ст.108, ст.111, ст.126 Конституції України. Про яку відповідальність йдеться у вказаних нормах? При обґрунтуванні відповіді скористайтеся рекомендованими джерелами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права: курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С.145-162.

2. Загальна теорія права. Академічний курс /під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 466-536.

3. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.242-263.

4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 285-315.

5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інер, 2006. С.480-496, 497-525.

6. Петришин О.В. Загальна теорія права.: підручник . Харків : Право, 2025, 576 с.

Додаткова :

1. Альбукере П. П. Окрема думка. Шлях до справедливості / упоряд. О. В. Каплін. Харків : Право, 2020. 552 с.

2. Бобровник С. В. Позитивна юридична відповідальність як інструмент формування правової культури. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 28–34.

3. Буроменський М., Гутник В. Ідентифікація та покарання злочину геноциду, вчиненого Росією в агресивній війні проти України з 2014 р. *Право України*. 2024. № 2. С. 51-60.

4. Заєць А. П., Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність в умовах трансформації правової системи України : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2024. 312 с.

5. Копиленко О. Л. Особливості кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: теоретико-прикладний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 2. С. 5–11.

6. Лук'янов Д. В. Відповідальність за шкоду, заподіяну системами штучного інтелекту: у пошуках суб'єкта. *Право та інновації*. 2025. № 1. С. 40–48.

7. Пархоменко Н. М. Принципи юридичної відповідальності: переосмислення в контексті людиноцентристського підходу. *Юридична наука*. 2024. № 4. С. 15–23.

8. Приходько А. Універсальна юрисдикція щодо міжнародних злочинів, вчинених в Україні. *Право України*. 2024. №2. С. 15- 38.

9. Савчук В. А. Ефективність юридичних санкцій: методологія вимірювання та шляхи підвищення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33, № 1. С. 88–105.

10. Саяпін С. Три погляди на відповідальність за війну Росії проти України. *Право України*. 2024. №2. С. 9 -14

11. Теоретичні основи звільнення від юридичної відповідальності : монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Алерта, 2025. 256 с.

12. Тимченко Л., Яцишин М. Міжнародно-правова відповідальність Російської Федерації за терористичні та кібертерористичні дії в Україні. *Право України*. 2020. № 12. С.100-115.

13. Тимченко Л., Яцишин М. Міжнародно-правова відповідальність Російської Федерації за терористичні та кібертерористичні дії в Україні. *Право України*. 2020. № 12. С.100-115.

Практичне заняття №8
ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття і структура правової свідомості. Класифікація форм правосвідомості. Функції правосвідомості.

2. Взаємодія правосвідомості й об'єктивного юридичного права. Деформації правосвідомості (правовий нігілізм, правовий ідеалізм). Шляхи і способи подолання деформацій правосвідомості.

3. Правова культура: поняття, структура, види, значення. Правова культура суспільства і особи. Вимоги до професійної правосвідомості та правової культури юристів.

4. Поняття правового виховання, його механізм і функції. Правовий всеобуч.

Методичні поради

При вивченні теми слід звернути увагу на особливості правосвідомості як особливої форми суспільної свідомості і дослідити зв'язок з іншими формами (політичною, етичною, філософською, екологічною і т.д.). Розглядаючи питання про структуру правосвідомості також необхідно враховувати його дискусійність, тому бажано ознайомитися з декількома авторськими концепціями. Класифікацію видів правосвідомості можна проводити за різними критеріями, але, в першу чергу, необхідно враховувати два основних: 1) за суб'єктами; 2) залежно від рівня розуміння правової теорії і практики.

Чітко розділяйте два рівні структури правосвідомості: 1) Правова ідеологія (Раціональний рівень): знання законів, юридичні ідеї, теорії. Це те, що ми знаємо про право; 2) Правова психологія (Емоційний рівень): почуття, емоції, настрої (наприклад, почуття справедливості або обурення злочином). Це те, що ми відчуваємо. Вивчайте форми правосвідомості за суб'єктами: *індивідуальна*, *групова* та *суспільна*. Окремо виділяйте *професійну* (правосвідомість юристів).

Порівняйте два ключові поняття: правовий нігілізм та правовий ідеалізм: Переоцінка можливостей закону («прийнемо ідеальний закон — і всі проблеми зникнуть»).

При вивченні шляхів і способів подолання деформацій правосвідомості зосередьтеся на комплексному підході: підвищення добробуту населення, стабільність законів та викорінення корупції.

На особливу увагу потребує вивчення поняття, структури, видів та значення правової культури, оскільки — це «правосвідомість у дії», реальна якість правового життя. Проаналізуйте правову культуру суспільства (стан законодавства, якість роботи судів, правопорядок) та правову культуру особи (правова освіченість + правомірна поведінка). Зверніть увагу на професійну культуру юриста.

Правове виховання вивчайте як систему: Суб'єкт (держава, вчителі) → Засоби (лекції, ЗМІ, практика) → Об'єкт (громадяни). Правовий всеобуч варто розглядати як масовий захід держави щодо поширення мінімально необхідних юридичних знань серед усіх верств населення. Виділяйте пізнавальну (дати знання), виховну (сформуванню повагу) та практичну (навчити захищати свої права).

Проаналізуйте взаємозв'язок правової культури, правової свідомості й правового виховання. Простежте зв'язок правового виховання і правової поведінки. Висловіть свою думку щодо ролі й значення правової культури й правового виховання в умовах воєнного стану.

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАВДАННЯ

Засвойте визначення понять: правосвідомість, правова культура, правова акультурація, правове виховання, правовий всеобуч, правова самосвідомість.

СХЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Складіть:

- а) схему структури правосвідомості;
- б) таблицю/схему видів правосвідомості;
- в) таблицю/схему історичних типів / видів правосвідомості;
- г) порівняльну таблицю: «Правосвідомість vs Правова культура», щоб не плутати ці поняття (свідомість — це думки, культура — це і думки, і дії, і якості законів).

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Проведіть самоаналіз: Спробуйте визначити свій рівень правової культури. Ви виконуєте закон через страх покарання (маргінальна поведінка) чи через повагу до нього (активно-правомірна)?

2. Пошук прикладів: Знайдіть у соцмережах приклади «правового нігілізму» (заклики ігнорувати правила) та проаналізуйте їхні наслідки для суспільства.

3. Кейс №1: «Закони не для нас». Громадянин П. у соцмережах закликав своїх підписників не сплачувати штрафи за порушення правил дорожнього руху, стверджуючи, що «держава все одно розкрадає ці гроші, а право — це лише інструмент пригнічення бідних». Завдання: Визначте вид деформації правосвідомості громадянина П. Який компонент структури правосвідомості (ідеологічний чи психологічний) тут переважає?

4. Кейс №2: «Чарівна паличка закону». Депутат місцевої ради на зустрічі з виборцями заявив: «Нам потрібно просто прийняти закон, який заборонить бідність і встановить штраф за низькі зарплати, і тоді за один день економіка України стане найсильнішою в Європі». Завдання: Проявом якої деформації

правосвідомості є така заява? Чому таке бачення права вважається деструктивним?

5. Кейс №3: «Емоції проти знань». Під час судового засідання за резонансною справою про ДТП група людей у залі почала вигукувати образи на адресу адвоката обвинуваченого, стверджуючи, що «злочинців не треба захищати, їх треба судити на місці». При цьому вони визнавали, що не знають матеріалів справи, але «відчувають, що він винен». Завдання: Проаналізуйте структуру правосвідомості цих людей. Який елемент (правова психологія чи правова ідеологія) у них домінує, а який — перебуває на низькому рівні?

6. Кейс №4: «Професійна етика». Молодий юрист під час консультації клієнта порадив йому «дати невеликий хабар чиновнику», пояснюючи це тим, що «в цій країні законно питання не вирішуються, це швидше і дешевше». Завдання: Оцініть рівень професійної правової культури та правосвідомості цього юриста. Які вимоги до професійної діяльності юриста тут порушено?

7. Кейс №5: «Правове виховання в дії». Школа організувала для старшокласників зустріч із патрульними поліцейськими, де учні не лише слухали лекцію, а й розбирали на моделях ситуації, як правильно поводитися під час затримання або обшуку, щоб захистити свої права. Завдання: Яку функцію правового виховання реалізовано в цьому випадку? Чи можна вважати цей захід частиною «правового всеобучу»?

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Чи є тотожними поняття «науковий рівень правосвідомості» та «правова ідеологія». Відповідь обґрунтуйте.

2. Вчені розмежовують активну та пасивну форми правового нігілізму. Спробуйте навести приклади кожної з цих форм, що мають місце в Україні.

3. Якщо людина володіє розвинутою правосвідомістю, то чи так вже потрібна їй інформація про закон? При такій правосвідомості громадянин зуміє зрозуміти, що г законним» (Ж. Карбоньє). Проаналізуйте думку французького соціолога права. Чи погоджуєтесь ви з нею? Відповідь обґрунтуйте.

4. Чи можна розмежувати поняття «правова культура» та «юридична культура». Якщо так, то як потрібно сформулювати їх дефініції? Якщо ні, то чому?

5. Чи правдивим є твердження – кожна особа, яка має високий рівень правової свідомості здатна і бажає стати викривачем корупції. При обґрунтуванні відповіді візьміть до уваги, що відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» викривач – фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання.

6. Давньоримський філософ Демонакт стверджував, що „закони не приносять користі ні добрим людям, ні поганим. Перші не потребують законів, другі від них не стають кращими». Прокоментуйте наведену думку філософа.

7. Давньоримський філософ і політичний діяч республіканського періоду Марк Тулій Цицерон (106 р. до н.е. – 43 р. до н.е.), спадщина якого налічує 19 трактатів, 58 судових і політичних промов, понад 800 листів, уважав, що основу державної мудрості є вміння «бачити шляхи й повороти у справах держави, щоб знати, куди приведе той чи інший шлях, бути в змозі стримувати хід і навіть перешкоджати йому. Мудрий правитель бореться зі злочинністю не лише за допомогою санкцій, а й за допомогою виховання, поширення знань». Цицерон, як представник теорії природного права, розмірковуючи над законами, зазначає: «Істинний закон – це розумне становище, яке відповідає природі, поширюється на всіх людей, постійне, вічне, яке закликає до виконання обов'язку, наказуючи, забороняючи, від злочину відлякує... І ми ні постановою сенату, ні постановою народу звільнитися від цього закону не можемо» (Цицерон М. Т. Диалоги. О государстве. О законах : Історія вчень про праву і державу : Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / за ред. Г. Г. Демиденко. Харків : Легас, 2002. С. 68–75). Як Ви розумієте тезу Цицерона, що істинний закон – відповіде природі ?

8. Цицерон наголошує і на важливості довгостроковості законів: «Ми видаємо закони не лише тільки для одного римського народу, а й для всіх народів, чесних і стійких духом». Визначеність, невідворотність покарання, справедливість і законність мають дотримуватися при призначенні покарання: «Необхідно слідити за тим, щоб тяжкість покарання не перевищувала тяжкості злочину і щоб не сталося так, що за одні й ті ж злочини одних людей карали, а інші навіть не були притягнені до відповідальності». Який вплив на правосвідомість мають довгостроковість законів та співрозмірність покарань ? Відповідь обґрунтуйте.

9. Шарль Луї Монтеск'є (1689-1755 рр.) у відомій праці «Про дух законів» (1748 р.), наголошує на «духу законів», шукає підстави, причини і логіку історично мінливих позитивних законів. Мислитель наголошує: «Закон, взагалі кажучи, є людський розум, оскільки він управляє усіма народами землі, а політичні і цивільні закони кожного народу мають бути не більші як окремими випадками додатка цього розуму. ... Ці закони знаходяться в такому тісному відповідності з властивостями народу, для якого вони встановлені, що тільки в надзвичайно окремих випадках закони одного народу можуть виявитися придатними і для іншого народу. Необхідно, щоб закони відповідали природі і принципам встановленого уряду; ... фізичним властивостям країни і її клімату - холодному, жаркому або помірному; якостям ґрунту; образу життя її народів - землеробів, мисливців або пастухів; ступені свободи, що допускається устроєм держави; релігії населення, його схильностям, багатству, чисельності, торгівлі устоям і звичаям. Сукупність усіх цих відносин можна назвати «Духом законів». Звертається філософ і до питань створення законів. У зв'язку із цим він зазначає: «Склад законів має бути простим. Рішення прямі завжди доступні розумінню вишуканих. ... Суттєва умова – щоб слова закону викликали у всіх

людей одні і ті ж поняття. Якщо в законі були чітко визначені відомі поняття, не варто більш повертатися до висловів нечітких. ... Не потрібно вносити зміни в закон без достатніх для того підстав». (Монтескьє Ш. О Духе законів. URL: https://librebook.me/o_duhe_zakonov/vol1/1). Чи поділяєте Ви думку мислителя та наскільки актуальними є його міркування у XXI ст.?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права: курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. С.172-177.
2. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 458-466.
3. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 147-157.
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 24-45.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С.553-566.
6. Петришин О.В. Загальна теорія права.: підручник . Харків : Право, 2025, 576 с.

Додаткова :

1. Удовика Л.Г. Психологічні особливості правової самосвідомості українців. *Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку. Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (23-24 жовтня 2025 року, м. Запоріжжя)*. Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2025. С. 19-20.
2. Єрмоленко Д. О., Удовика Л. Г. Вплив правової культури на якість нормотворчого процесу. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького: журнал. Серія Право*. 2025. № Вип. 19 (31). С.48-53.
3. Акімова Л.М., Акімов О.О. Правова свідомість та культура виконання рішень Європейського суду з прав людини серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості в Україні. *Наукові перспективи*. №5(35)2023. С.133-143. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4869/4896>
4. Бобровник С. В. Правова культура юриста як гарант верховенства права. *Право України*. 2024. № 5. С. 33–45.
5. Заєць А. П., Оніщенко Н. М. Правосвідомість і правова культура в умовах сучасних суспільних трансформацій : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 296 с.

6. Ковальчук В. Конституціоналізм в умовах війни : питання цінностей, прав та ідентичності. *Право України*. 2023. № 7. С.115-127.

7. Копиленко О. Л. Правове виховання молоді: інноваційні методи та цифрові інструменти. *Часопис Київського університету права*. 2025. № 1. С. 12–19. (Автор розглядає концепцію «цифрового правового всеобучу» та використання гейміфікації у навчанні праву).

8. Кривицький Ю.В. Вплив правової культури на ефективність реалізації правової реформи. *Часопис Київського університету права*. 2023. №2. С. 22-27. <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/848/788>.

9. Лук'янов Д. В. Вплив воєнного стану на правосвідомість суспільства: між патріотизмом та правовим радикалізмом. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31, № 3. С. 55–72.

10. Макаренко Л.О. Правова культура: теоретико-методологічні основи дослідження : монографія. Київ, 2019. 574 с.

11. Пархоменко Н. М. Правовий нігілізм у цифровому середовищі: нові форми та шляхи подолання. *Юридична наука*. 2024. № 2. С. 18–27.

12. Петришин О.В., Кагановська Т.Є., Передерій О.С. Трансформація в Україні правової культури суспільства під впливом європейської інтеграції. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Т. 29. № 3. С.89-107.

13. Савчин М. Чесноти і цінності у праві та їх вплив на Конституцію. *Право України*. 2024. №1. С.108-128.

14. Савчук В. А. Правовий ідеалізм у законотворчому процесі України: причини та наслідки. *Альманах права*. 2026. Вип. 17. С. 44–51.

15. Скуріхін С.М. Морфологія і динаміка правової культури : навчальний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. 314 с.

16. Сучасні виклики і загрози правової культури молоді URL: <file:///C:/Users/annak/Downloads/253776%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-583387-1-10-20220314.pdf>.

17. Теоретико-правові засади формування правової культури особистості: монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Алерта, 2025. 210 с.

18. Ткаля О.В., Кутовий В.В. Правова культура та правова свідомість: взаємозалежність і взаємовплив. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 38-41.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 396 с.

4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник, 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. 528 с.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
6. Удовика Л. Г. Євроінтеграційний поступ правової системи України крізь призму індексу верховенства права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № №6. С. С.322-326. URL: http://lsej.org.ua/6_2025/67.pdf.
7. Удовика Л. Г., Черповицький М. Альтернативні засоби й процедури врегулювання правових конфліктів у контексті правової інтеграції. *Наукові перспективи*. 2025. № № 9(63). С. 1272-1292. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-1271-1292](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1271-1292).
8. Удовика Л. Г., Єрмоленко Д. О. Принцип правової визначеності в аксіологічному вимірі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 60-64. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/12.pdf.
9. Єрмоленко Д. О., Удовика Л. Г. Вплив правової культури на якість нормотворчого процесу. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право..* 2025. № 19 (31). С. 48-53.
10. Удовика Л. Г. Правові системи сучасності в умовах глобалізаційних перетворень / І. Сопілко, В. Вовк, Л. Удовика, Р. Калюжний, І. Бородін та ін. *Правова система України в умовах трансформації суспільства* : монографія. Велике герцогство Люксембург. Люксембургський Центр дослідження європейських реформ, 2019. 199 с.
11. Удовика Л. Г. Правова система України : глобалізаційні трансформації : монографія. Запоріжжя : КСК Альянс, 2014. 320 с.
12. Larysa Udovyka, Hanna Hulievska. The use of international law and European Union law in formation of social responsibility and social partnership policy : collective monograph; edited by M. Bezpartpchnyi, in 4 Vol. ISMA University. Riga «Landmark» SIA, 2017. Vol. 1. P. 220–229.
13. Удовика Л. Г. Антикорупційна складова у розвитку правової системи України. *Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки*: зб. наук. пр. 2020. № 1. С. 180–188. URL: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2020/28.pdf>
14. Удовика Л. Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці. *Часопис Київського університету права. Юрид. наук.-теорет. щоквартальник*. 2019. № 3. С.12–20.
15. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 1128 с.
16. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Теорія держави та права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 952 с.

17. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник, А. Королишина. Львів : Літопис, 2002. 556 с.
18. Перелік рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини. Офіційний вебсайт Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.echr.coe.int/echr/>.
19. Порівняльне правознавство : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 272 с.
20. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.

ПРАВОВІ АКТИ, ДОКУМЕНТИ, ЗВІТИ

1. «Аналітичний звіт щодо запровадження інституту конституційної скарги». Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2018. http://pravo.org.ua/ua/about/books/report_complaint/
2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіц. вісн. України*. 1998. № 13. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута): від 03.05.1996 р. / Збірка договорів Ради Європи. Київ : Парламентське видавництво, 2000. С. 109 – 141.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : Пакт ООН від 16.12.1966 (ратиф. Указом президії Верховної ради Української РСР від 19.10.1973 р.). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом № 14 від 13 травня 2004. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996. № 30. ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Дата доступу: 02.05.2020.
7. «Бюджетний процес». Програма USAID РАДА, Інтерньюз-Україна, 2017. URL: <http://radaprogram.org/videomaterials/byudzhethnyu-proces>.
8. «Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти)». Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2016. URL: http://pravo.org.ua/ua/about/books/executive_authority/.
9. «Внутрішньо переміщені особи та участь у виборах : короткий огляд». Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), 2016. URL: http://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_idps_and_electoral_participation_2016-11-14-ukrainian.pdf.
10. «Гендерні профілі 25 областей України». Проект ООН Жінки «Гендерна рівність у центрі реформ, миру та безпеки», 2019. URL: [38](https://eu-

</div>
<div data-bbox=)

ua.org/genderni-profilii-25-oblastey-ukrayiny?fbclid=IwAR1a5deoPbaKQQ-4zeYKcf7hGdR3D7qIXU5_IH2VqNUgLFAH_1rh2qvmRgg.

11. «Громадські слухання». Міжнародний Республіканський Інститут, 2016. URL: https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадські_слухання.pdf.
12. «Громадськість і органи правопорядку : контроль, моніторинг, співпраця». Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2017. URL: http://pravo.org.ua/ua/about/books/society_law/.
13. «Громадянське суспільство і політика». Міжнародний республіканський інститут (IRI), 2016. URL: https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадське_суспільство_і_політика_1.pdf.
14. «Європейська конвенція про права людини». Ратифіковано Верховною Радою України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
15. «Звернення до народного депутата України». Програма USAID РАДА, Інтерньюз-Україна, 2017. URL: <http://radaprogram.org/videomaterials/zvernennya-do-narodnogo-deputata-ukrayiny П>.
16. «Інструменти впливу громадян на місцеву владу». Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД), 2017. URL: <http://ucipr.org.ua/publicdocs/Instruments.pdf>.
17. «Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
18. «Конвенція про права осіб з інвалідністю». Ратифіковано Верховною Радою України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
19. «Контроль за владою — практичні інструменти». Міжнародний республіканський інститут (IRI), 2017. URL: https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Контроль_за_владою_—_практичні_інструменти.pdf.
20. «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права». Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
21. «Моніторинг'2018 : основні тенденції змін громадської думки». Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2018. URL: https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki?fbclid=IwAR3TpwWqZaEAKYyIweA0dvv7U5c-SEiDF82WS2VayZE_FdEiENA4hGqPZew#.XBy3R9-1q9M.facebook.
22. «Права людини в Україні – 2017. Доповідь правозахисних організацій». Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), 2018 р. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Preview_HumanRight2017-UKR-A46.pdf.
23. «Права людини та місцева демократія». Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), 2017. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/book-3.pdf>.
24. «Референдум : досвід України та європейські стандарти». Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), Центр політико-правових реформ

- (ЦППР), 2016. URL: https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадське_суспільство_і_політика_1.pdf.
25. «Розумійте свій Парламент і контролюйте його». Програма USAID РАДА, Інтерньюз-Україна, 2017. URL: <http://radaprogram.org/videomaterials/rozumiyte-sviy-parlament-i-kontrolyuyte-yogo-funkciyi-verhovnoyi-rady>.
 26. «Роль громадськості у покращенні якості адміністративних послуг». Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2017. URL: http://pravo.org.ua/ua/about/books/role_of_community/.
 27. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriientsii-gromadian-ukrainy>.
 28. Довіра до політиків та електоральні орієнтації громадян України (листопад 2021р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-politykiv-ta-elektoralni-oriientsii-gromadian-ukrainy-lystopad-2021r><https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-politykiv-ta-elektoralni-oriientsii-gromadian-ukrainy-lystopad-2021r>.
 29. Закон України «Про громадські об'єднання». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
 30. Закон України «Про доступ до публічної інформації». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
 31. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
 32. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.
 33. Карта правових реформ для громадянського суспільства. URL: <https://cs.detector.media/law-and-money/texts/181200/2020-10-02-karta-pravovyykh-reform-dlya-gromadyanskogo-suspilstva-gotova-do-vtilennya/>.
 34. Оцінка громадянами ситуації та процесів, що відбуваються в країні. Ставлення до вступу до Європейського союзу та НАТО (листопад–грудень 2021р.)). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protseviv-shcho-vidbuvaiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yevropeiskogo-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r>.
 35. Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.

МОНОГРАФІЇ, ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ДО ВСЬОГО КУРСУ

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т.2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. Акад. прав. Наук України; Ін-

- т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. Юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Харків : Право, 2017. 1128 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т.3 : Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. Акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. Юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Харків : Право, 2017. 952 с.
 3. Гаек Ф.А. Конституція свободи / Пер. з англ. М. Олійник, А. Королишина. Львів : Літопис, 2002. 556с.
 4. Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3 кн. / С. Головатий. К.: Фенікс, 2006. Т. 1 : Верховенство права: від ідеї – до доктрини. 2006. 624 с.
 5. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / Пер. з фр. Л. Кононовича. Львів: Кальварія, 2003.
 6. Права людини в особливих правових режимах: досвід України : монографія / Д. С. Терлецький, О. В. Марусяк, Ю. Д. Батан, М. В. Афанасьєва та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. М. В. Афанасьєвої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 356 с.
 7. Перелік рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини. Офіційний веб-сайт Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.echr.coe.int/echr/>.
 8. Порівняльне правознавство : підруч. / [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 272 с.
 9. Правова доктрина України : у 5 т. Х.: Право, 2013. Т.1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.
 10. Мельничук С.М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна: загальнотеоретична характеристика. Монографія. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2018. 436 с.
 11. Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536с.
 12. Україна : права людини в перехідний період / Під ред. В.И. Денисова, В.І. Свінтова. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 184с.
 13. Познер Ричард А. Рубежи теорії права. Київ: КНТ, 2021. 480 .
 14. Корстенс Герт. Суды и верховенство права. Взгляд из Нидерландов. Київ: КНТ, 2021. 270 с.
 15. Хома Н.М. Моделі соціальної держави : світовий та український досвід : монографія. Київ : Юридична думка, 2012. 592 с.
 16. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.

ГЛОСАРІЙ

Авторитаризм – спосіб публічно-владного, державного управління суспільними відносинами, при якому сигнали зворотного зв'язку, що відображають реакцію суспільства на управління, блокуються і не сприймаються організацією влади.

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Ад'юдікація – це перехід спірної території за рішенням компетентного міжнародного суду.

Аксіологія – вчення про цінності.

Алієнації – універсальна характеристика ставлення людини до навколишнього світу і цього останнього до людини.

Аналіз: 1) розчленування (уявне чи реальне) об'єкта на елементи; аналіз нерозривно пов'язаний з синтезом (з'єднанням елементів в єдине ціле). 2) синонім наукового дослідження взагалі; 3) у формальній логіці – уточнення логічної форми (структури) міркування.

Аналітичними документами публічної політики є: 1) **зелена книга** – аналітичний документ, що розробляється з метою визначення та детального опису проблеми, яка існує у суспільних відносинах та потребує вирішення, а також для надання можливості заінтересованим особам надати свої пропозиції щодо способів вирішення такої проблеми; 2) **оцінка впливу – аналітичний документ**, що розробляється з урахуванням зеленої книги та проведених публічних консультацій, в якому визначаються варіанти вирішення проблеми, що існує у суспільних відносинах, та оцінюється вплив кожного з варіантів на суспільство та (або) на окремі соціальні групи, сектори чи галузі, а також соціальні, правові, політичні, економічні, екологічні, адміністративні та (або) інші можливі наслідки; 3) **біла книга** – аналітичний документ, у якому на основі оцінки впливу та обраного оптимального варіанту вирішення проблеми, що існує у суспільних відносинах, визначається стратегія її вирішення шляхом розроблення відповідного законопроекту, викладаються його основні положення; 4) **концепція проекту нормативно-правового акта** (стаття 27 Закону України «Про правотворчу діяльність»). 2. Аналітичні документи публічної політики можуть розроблятися для підготовки проектів первинних законів, кодексів.

Аналогія закону – рішення справи на підставі найбільш близькою за змістом норми, тобто застосування права до випадків, які прямо нормою не регулюються, але аналогічні передбаченим цією нормою випадках.

Аналогія права – застосування загальних засад і принципів правового регулювання галузі права або правового інституту при виявленні прогалин у праві.

Анексія – одностороннє, не засноване на договорі приєднання (захоплення) всієї або частини території іншої держави або народу, а також насильницьке утримання народності в межах чужої держави.

Анкетування – технічний засіб конкретного соціального дослідження, складання, поширення, вивчення анкет. Застосовується в суспільних науках, при переписах населення, вивченні громадської думки та ін.

Апарат держави – юридично оформлена система всіх державних органів, що здійснюють безпосередню практичну роботу з управління суспільством, виконання завдань і функцій держави.

Аристократія – форма державного правління, при якій влада належить представникам родової, рабовласницької, феодалської знаті.

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Бюрократія – спочатку – влада, вплив керівників і чиновників апарату уряду; надалі – позначення шару службовців у великих організаціях, що виникли в різних сферах суспільства. Як необхідний елемент управління, адміністрації бюрократія перетворюється в особливий соціальний шар, якому притаманні: ієрархічність, суворе регламентація, розподіл праці і відповідальності у здійсненні формалізованих функцій, що вимагають спеціальної освіти. Бюрократії властиві тенденції до перетворення в привілейований шар, незалежний від більшості членів організації, що супроводжується наростанням формалізму і свавілля, авторитаризму і конформізму, підпорядкуванням правил та завдань діяльності організації головним чином цілям її зміцнення та збереження.

Вето – відмова глави держави (президента країни) санкціонувати законопроект, прийнятий парламентом. Розрізняють абсолютне і відносне вето).

Вибори – це процедура формування громадянами представницьких органів публічної влади.

Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним Кодексом України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Влада – в загальному сенсі здатність і можливість робити визначальний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою яких-небудь засобів – волі,

авторитету, права, насильства (батьківська влада, державна влада, політична влада, економічна влада та ін., політичне панування).

Воєнізована група – формування, яке має організаційну структуру військового типу, а саме єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, в якому проводиться військова або стройова чи фізична підготовка.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Закон України “Про правовий режим воєнного стану.

Галузь законодавства – сукупність (група) нормативно-правових актів, що об’єднані спільною належністю до одного виду або сфери правового регулювання і характеризуються єдністю змісту, форми і системних зв’язків нормативних приписів, логічно поділених на інститути законодавства.

Галузь права – відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічним методом правового регулювання.

Гарантії законності – це певний комплекс організаційних, економічних, політичних, ідеологічних та інших факторів і юридичних заходів, що забезпечують дотримання законів, прав громадян та інтересів суспільства і держави.

Генезис – походження, виникнення; в широкому сенсі – момент зародження і подальший процес розвитку, який призвів до певного стану виду.

Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Геополітика – політологічна концепція, згідно з якою політика держав, в основному зовнішня, зумовлюється географічними факторами (стан країни, природні ресурси, клімат та ін.)

Гіпотеза – структурний елемент норми права, який вказує на умови її дії.

Глобалізація – це процес інтеграції народів і держав в єдину світову систему, цивілізацію або простір, функціонуюче на основі міжнародної стандартизації та уніфікації поведінки всіх його суб'єктів.

Глобалістика – нова галузь наукового знання, що орієнтується на виявлення загальних тенденцій світового розвитку і встановлення зв'язків між економічними, правовими, політичними, соціокультурними параметрами глобалізації, претендує на осмислення вічної проблеми людського буття.

Глорифікація – вихваляння, звеличення, славлення, прославлення дій та/або бездіяльності осіб, визначених у пункті 11 частини першої цієї статті

Громадська організація – добровільне об'єднання людей, створене ними для досягнення особистих і громадянських цілей, що діє на засадах самоорганізації, самоврядування, самооплати (спілки, товариства, групи, об'єднання, не засновані урядом або міждержавною угодою).

Громадянське суспільство – термін, що вживається в різних значеннях; введений Аристотелем, який називав громадянським суспільством спільноти вільних і рівних громадян, пов'язаних між собою певною формою політичного устрою (держава-поліс). У XVII–XVIII ст. громадянське суспільство протиставлялося абсолютистська-феодальній державі.

Демаркація кордонів – визначення та позначення лінії державного кордону на місцевості відповідно до договорів про делімітацію кордону та доданими до них картами та описами.

Демократія – політична організація влади народу, при якій забезпечується: рівна участь громадян в управлінні державою і суспільними справами; виборність основних органів держави і законність у функціонуванні всіх суб'єктів політичної системи суспільства; реалізація, охорона і захист прав і свобод людини і меншості відповідно до міжнародних стандартів.

Держава – суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів зі спіранням, у разі потреби, на легальний примус.

Державна влада – обумовлена матеріальними умовами життя суспільства здатність офіційних структур підпорядковувати поведінку людей волі всього суспільства і його частини при допомозі державного примусу.

Державна влада – публічно-політичні, вольові відносини, що складаються між державним апаратом і суб'єктами політичної системи суспільства на основі правових норм, які спираються у разі потреби, на державний примус. Державна влада відносно самостійна й становить основу функціонування державного апарату.

Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України:

перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Державний апарат – система органів держави, за допомогою яких здійснюється державна влада, виконуються основні функції, досягаються стоять перед державою на різних етапах його розвитку цілі і завдання.

Державний орган – це складова частина механізму держави, яка має власну структуру, визначені законом повноваження владного характеру з управління конкретною сферою суспільного життя і тісно взаємодіє з іншими елементами державного механізму, що утворюють єдине ціле.

Державний службовець – працівник державної організації, установи, підприємства, що в установленому законом порядку здійснює трудові функції на професійних засадах на основі трудового договору (контракту), що одержує заробітну плату з державних коштів відповідно до займаної посади і підкоряється службовій дисципліні.

Державно-правовий примус – метод державно–владного обмеження свободи вибору (прав) суб'єкта права, реалізований за допомогою заходів силового тиску на його свідомість і поведінку з боку уповноважених органів і посадових осіб, заснований на праві і здійснюваний в його межах.

Децентралізація – процес передачі з центру на місця частини функцій і повноважень центральних органів держави; розширення прав суб'єктів федерації (штатів, земель), регіональних утворень (департаментів, областей) та місцевого самоврядування.

Джерела права – вказана в конкретному суспільстві офіційна форма (спосіб) зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилення на яку підтверджують їх існування.

Джерело права – форма зовнішнього вираження змісту права, тобто форма закріплення та існування правових норм (правовий звичай, нормативний правовий акт, нормативний договір, судовий прецедент та ін.)

Диверсія – вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

Диспозиція – структурний елемент норми права, який розкриває зміст поведінки суб'єкта права, що має юридично значимий характер.

Дієдатність – здатність своїми діями реалізовувати суб'єктивні права і нести обов'язки, передбачені чинним законопроектом.

Дія нормативно-правового акта в просторі визначається відповідно до компетенції суб'єкта правотворчої діяльності і може поширюватися на всю

територію України, відповідну адміністративно-територіальну одиницю (одиниці) або на певну її (їх) частину.

Дія нормативно-правового акта за колом суб'єктів. Дія нормативно-правового акта поширюється на громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб, інших суб'єктів правовідносин, осіб, які перебувають на території, на яку поширюється його дія, і яких він стосується, крім випадків, передбачених нормативно-правовим актом.

Дія нормативно-правового акта у часі – це реалізація нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли після набрання ним чинності або до набрання ним чинності і тривали станом на дату набрання актом чинності. Дія нормативно-правового акта поширюється на суспільні відносини, що виникли (тривають) після набрання ним чинності, якщо інше не передбачено Конституцією України чи законом.

Догма – положення, прийняте на віру за непорушну істину, незмінну при всіх обставинах.

Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Додаток до нормативно-правового акта. Нормативно-правовий акт може мати додатки, в яких розміщуються норми права, які неможливо викласти у стандартній формі, визначеній статтею 32 цього Закону (Закон України «Про правотворчу діяльність»), але які водночас не можуть бути врегульовані іншим нормативно-правовим актом.

Доктринальні тексти – думки, ідеї та доктрини видатних учених-юристів.

Документи публічної політики в розумінні Закону України «Про правотворчу діяльність» – це документи, що готуються з метою ефективного формування, розроблення та оцінки державної (в тому числі державної регіональної) та місцевої політики, щоб вона досягала своїх цілей у найбільш ефективний та результативний спосіб.

Експансія – розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі (напр., територіальна, економічна, політична експансія).

Енциклопедія права – коротке висвітлення всього кола правових наук, без аналізу їх внутрішньої єдності.

Етика – філософська дисципліна, що вивчає мораль, моральність.

Етнос – історично сформоване стійке соціальне угруповання людей, представлений плем'ям, народністю, нацією.

Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів – державна інформаційно-комунікаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, реєстрацію, облік та зберігання нормативно-правових актів.

Загальносоціальне право – впливає безпосередньо із громадського життя і не залежить від держави. Існує у вигляді звичаїв, традицій, природних прав, моральних та інших норм.

Закон – нормативний акт, прийнятий в особливому порядку вищим представницьким органом законодавчої влади або безпосереднім волевиявленням населення шляхом референдуму і регулюючі найважливіші і стійкі суспільні відносини.

Закон про внесення змін – це закон, яким змінюється окремий структурний елемент кодексу або первинного закону.

Закон про затвердження. 1. У випадках, передбачених Конституцією України та (або) законом, Верховна Рада України затверджує законом Державний бюджет України, Регламент Верховної Ради України, а також інші акти, що містять норми права, або окремі норми права (пункт 5 частини другої статті 10 цього Закону). 2. Акт Верховної Ради України або окремі норми права, що затверджуються законом, є його невід’ємними складовими і мають силу закону (Закон України «Про правотворчу діяльність»).

Закон – це нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України та (або) на всеукраїнському референдумі в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює найбільш важливі суспільні відносини.

Законність – комплексне (принцип, метод, режим) соціально-правове явище, що відображає організацію і функціонування суспільства на правових засадах, гармонійний зв’язок особи, влади, права і закону в конкретній державі.

Законність – режим точного і неухильного виконання і дотримання законів усіма суб'єктами права.

Законодавство України – це взаємопов’язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів.

Законодавча техніка – система правил і прийомів підготовки найбільш досконалих за формою і структурою проектів нормативних актів, що забезпечують максимально повну і точну відповідність форми нормативних приписів їх змісту, доступність, простоту і видимість нормативного матеріалу.

Законодавчий процес – це процедура ухвалення закону, яка складається з певних стадій – самостійних, логічно завершених етапів і організаційно-технічних дій.

Закономірності права – це реальні стійкі зв’язки в праві, які виражають сутність правових явищ.

Застосування норм права – це здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владно-організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм (вирішенні конкретної юридичної справи), стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права.

Застосування права – владна діяльність органів держави (чи інших органів за уповноваженням держави), які, використовуючи свої спеціальні повноваження, видають акти індивідуального значення на основі норм права, вирішуючи по суті ті чи інші конкретні питання багатогранної суспільного життя.

Збройне формування – воєнізована група, яка незаконно має на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами законодавства, але є усталеним у певній сфері правових відносин.

Звичай – правила поведінки, що склалися історично, впродовж життя багатьох поколінь і ввійшли в звичку в результаті багаторазового повторення.

Зворотна дія нормативно-правового акта у часі – це реалізація нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли до дня набрання ним чинності, правове регулювання яких змінюється таким нормативно-правовим актом. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, визначених Конституцією України.

Зелена книга – аналітичний документ, що розробляється з метою визначення та детального опису проблеми, яка існує у суспільних відносинах та потребує вирішення, а також для надання можливості заінтересованим особам надати свої пропозиції щодо способів вирішення такої проблеми.

Зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Зловживання правом – особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає у соціально шкідливих учинках суб'єкта права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права.

Злочином є передбачене Кримінальним Кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Ідеологія – система політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів і ідей, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності.

Інкорпорація законодавства – така форма систематизації, коли нормативні правові акти певного рівня об'єднуються повністю або частково в видавані для широкого користування збірники у визначеному порядку.

Інститут держави – відносно відокремлена частина державної структури, що користується певною автономією.

Інститут законодавства – сукупність нормативних приписів галузі законодавства, що виражають зміст взаємозалежних правових норм, які регулюють певну групу (вид) суспільних відносин, а також суспільні відносини або їх елемент. Інститут законодавства – нижчий в ієрархії групування норм права і водночас важливий інтеграційний елемент системи законодавства.

Інститут права – система відносно відокремлених від інших і пов’язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин.

Інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Капіталізм – тип суспільства, заснований на приватній власності і ринковій економіці. У різних течіях громадської думки визначається як система вільного підприємництва, етап розвитку індустріального суспільства, як «змішана економіка», «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство» та ін.

Кодекс – це закон, який створений шляхом систематизації норм права, містить загальні засади, на підставі яких комплексно регулює однорідну сферу суспільних відносин, забезпечуючи стабільність правового регулювання.

Кодифікація – діяльність правотворчих державних органів зі створення нового, систематизованого нормативно-правового акта, шляхом глибокого переопрацювання чинного законодавства і внесення до нього суттєвих змін

Кодифікація законодавства – форма докорінної переробки діючих нормативних актів у певній сфері відносин, спосіб якісного упорядкування законодавства, забезпечення його узгодженості і компактності, а також упорядкування нормативного масиву, звільнення від застарілих, що не виправдали себе норм.

Колізія норм права – це протиріччя або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини.

Конвергенція – термін для визначення подібних або однакових, але незалежно один від одного явищ в культурі різних народів.

Консолідація – форма систематизації, метою якої є об’єднання кількох нормативно-правових актів, що регулюють однорідну сферу суспільних відносин в один нормативно-правовий акт без суттєвих змін його змісту.

Консолідований текст нормативно-правового акта є технічним інструментом ознайомлення з поточною чинною редакцією кожної норми права та (або) редакцією кожної норми права, чинність якої відтерміновано, у відповідному нормативно-правовому акті. Консолідований текст сукупно включає: 1) текст первинного нормативно-правового акта; 2) зміни до нормативно-правового акта та (або) інші дії, визначені частиною другою статті 46 цього Закону, внесені нормативно-правовими актами, що набрали чинності;

3) зміни до нормативно–правового акта та (або) інші дії, визначені частиною другою статті 46 цього Закону (Закон України «Про правотворчу діяльність»), внесені нормативно-правовими актами, що були опубліковані у встановленому цим Законом порядку, набрання чинності яких відтерміновано на визначений строк (термін) (за їх наявності)

Конституційна відповідальність – відповідальність, яка настає за неналежне здійснення публічної влади.

Конституційні обмеження – це встановлені в конституційних (основних) нормах межі, в яких суб'єкти повинні діяти, використовувати надані їм права і свободи.

Конфедерація – це союз суверенних держав, утворений для вирішення спільних політичних, економічних або військових завдань.

Легітимація – визнання або підтвердження законності державної влади, якого соціального інституту, статусу, повноважень, що спираються на прийняті в даному суспільстві цінності. Основою легітимації можуть бути традиції і звичаї, харизма, конституційні норми, демократичні вибори, референдум або плебісцит.

Лібералізм – ідейний і суспільно-політична течія, що виникла в європейських країнах у XVII–XVIII ст. і проголосила принцип громадянських, політичних, економічних свобод людини.

Логіка – наука про способи доказів і спростувань; сукупність наукових теорій, в кожній з яких розглядаються певні способи доказів і спростувань. Засновник – Аристотель. Розрізняють індуктивну і дедуктивну логіку. Ці теорії об'єднує прагнення до каталогізації таких способів міркувань, які від істинних суджень-посилок призводять до істинних суджень-наслідків; каталогізація здійснюється, як правило, в рамках логічних числень.

Мальтузіанство – теорія, розвинена англійським економістом Т.Р.Мальтусом наприкінці XVIII в. і спирається на положення, відповідно до якого економічний добробут визначається не стільки рівнем розвитку виробництва, скільки «природним законом народонаселення». Згідно з цим законом темпи зростання населення значно вище темпів зростання виробництва засобів існування.

Матеріалізм – філософський напрям, яке виходить з того, що світ матеріальний, існує об'єктивно, поза і незалежно від свідомості, що матерія первинна, ніким не створена, існує вічно, що свідомість, мислення – властивість матерії, що світ і його закономірності пізнавані.

Матеріальне право – це сукупність норм права за допомогою яких держава безпосередньо регулює суспільні відносини, а саме: конституційні, адміністративні, фінансові, кримінальні, земельні, цивільні, трудові, сімейні тощо.

Метод – спосіб досягнення якої-небудь мети, рішення конкретної задачі; сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння (пізнання) дійсності.

Метод правового регулювання – сукупність способів, прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини (відповідає на питання «як?»); допомагає у межах галузі права виділити підгалузі й інститути права.

Методи здійснення функцій держави – це засоби, способи і прийоми, що застосовуються при здійсненні функцій держави в межах їх форм

Методологія – вчення про структуру, логічної організації, методи та засоби діяльності; методологія науки – вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання.

Методологія теорії держави та права – це система підходів, методів і принципів наукового вивчення державно-правових явищ. Термін «методологія» і «метод» співвідносяться як загальне і окреме.

Механізм держави – сукупність державних органів і установ, спеціально створених для реалізації покладених на державу функцій.

Механізм держави – цілісна ієрархічна система державних органів, що здійснюють державну владу, а також установ, підприємств, за допомогою яких виконуються завдання і функції держави.

Механізм правового регулювання – цілісна система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин, забезпечення громадського і правового порядку на основі режиму законності

Мілітаризм – система політичних, економічних та ідеологічних засобів, що використовуються правлячими колами тієї чи іншої країни з метою нарощування військової могутності держави.

Міністерство – центральний орган державного управління, здійснює керівництво певної його галузю, очолюється міністром.

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність.

Модельний закон – типовий акт, який містить рекомендації для діяльності нижчестоящих органів законодавчої влади, варіанти можливих правотворчих рішень.

Модельний підзаконний нормативно–правовий акт – це нормативно-правовий акт, що визначає типові, стандартизовані форми нормативно-правових актів чи інших документів. Модельний підзаконний нормативно-правовий акт може оформлюватися як додаток до іншого нормативно-правового акта або затверджуватися підзаконним нормативно-правовим актом, визначеним пунктом 3 частини другої статті 9 цього Закону (Закон України «Про правотворчу діяльність»).

Монархія – форма державного правління, при якій державна влада зосереджена цілком або частково в руках однієї особи – монарха, передається в спадщину, не залежить від населення (як правило, не затверджується ним).

Мораль – погляди, уявлення людей про добро і зло, про честь, совість, борг, справедливість.

Моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Надзвичайний стан – особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон України “Про правовий режим надзвичайного стану”).

Найманець – особа, яка: спеціально завербована в Україні чи за її межами для участі на території України чи території інших держав у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності України; фактично бере безпосередню участь у воєнних або насильницьких

діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди; не є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті; не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії; не направлена державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особа, яка входить до складу її збройних сил.

Народ : 1) все населення певної країни; 2) різні форми історичних спільнот (плем'я, народність, нація).

Народність – історично сформована мовна, територіальна, економічна і культурна спільність людей.

Наука – сфера людської діяльності, функція якої – вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості; включає як діяльність з отримання нового знання, так і її результат – суму знань, що лежать в основі наукової картини світу; позначення окремих галузей наукового знання. Безпосередні цілі опис, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності, що складають предмет її вивчення, на основі відкритих нею законів.

Нація – історична спільність людей, що складається в процесі формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, етнічних особливостей культури і характеру. Складається з різних племен і народностей.

Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Необережність є злочинною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Норма – загальновизнане правило в певному соціальному середовищі.

Норма права – це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки (зразок, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу.

Норма права – це загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, що регулює суспільні відносини, яке охороняється і забезпечується державою.

Нормативний договір – угода між різними суб'єктами права, в яких містяться норми права.

Нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою статті 47 Закону України «Про правотворчу діяльність»), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію.

Нормативно-правовий договір – спільний акт-документ двох або більше правотворчих органів, що містить нові правові норми загального характеру, які встановлюються за їх добровільним, взаємопогоджуваним волевиявленням, з метою врегулювання якої-небудь життєвої ситуації, служить підставою для видання правових актів, здійснення інших юридично значущих дій і забезпечується державою відповідно до закону.

Норми права – це первинний елемент системи права, який відбиває основні властивості права: нормативність, формальну визначеність, державну примусовість.

Нормотворча техніка – це система засобів і правил вираження та закріплення змісту нормативно-правових актів, використання якої забезпечує ясність, точність, чіткість і несуперечливість цих актів.

Нотаріат – (від лат. notarius – писар, секретар), державні органи або приватні контори (окремі нотаріуси), у функції яких входить посвідчення угод, оформлення спадкових прав і т. д.

Об'єктивне право – система чинних у державі правових норм і принципів, установлених чи санкціонованих державою та забезпечуваних нею як регуляторів суспільних відносин.

Об'єднання громадян – це добровільне громадське формування людей, створене на основі спільності інтересів для реалізації своїх прав і свобод.

Об'єкти правовідносин – це матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки.

Обов'язки – вид і міра належної поведінки. Вони означають доцільну, соціально необхідну поведінку людини в суспільстві.

Олігархія – режим, при якому політична влада належить вузькій групі осіб (багатіїв, військових і т. п.).

Орган держави – частина державного апарату – група осіб або одна особа, що має юридичне визначену державно-владну компетенцію для виконання завдань і функцій держави; орган держави створюється для здійснення певного виду державної діяльності, тобто має свої предмет ведення, завдання і функції.

Особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, життя; честь, гідність і ділова репутація; ім'я

(найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством.

Особистість – індивідуально певна сукупність соціально значущих властивостей людини, що виявляються у відносинах між людьми.

Оцінка впливу – аналітичний документ, що розробляється з урахуванням зеленої книги та проведених публічних консультацій, в якому визначаються варіанти вирішення проблеми, що існує у суспільних відносинах, та оцінюється вплив кожного з варіантів на суспільство та (або) на окремі соціальні групи, сектори чи галузі, а також соціальні, правові, політичні, економічні, екологічні, адміністративні та (або) інші можливі наслідки.

Парламент – вищий представницький орган державної влади. У багатьох країнах парламент має спеціальну назву (напр., конгрес США, Федеральне Збори РФ, норвезький Стортинг). Вперше був утворений в Англії в XIII в. як орган станового представництва.

Первинний закон – це закон, що системно регулює окрему сферу суспільних відносин. Первинний закон приймається Верховною Радою України, як правило, у разі: 1) виникнення нової сфери суспільних відносин; 2) суттєвої зміни суспільних відносин, врегульованих законом; 3) необхідності за результатами здійснення правового моніторингу; 4) упорядкування або систематизації інших первинних законів. 2. Особливості структури первинного закону визначені частиною другою статті 32 цього Закону. 3. Суб'єкт права законодавчої ініціативи подає до Верховної Ради України проект первинного закону з урахуванням вимог, визначених частиною восьмою статті 90 Регламенту Верховної Ради України. 4. Якщо проект первинного закону передбачає прийняття на його виконання підзаконних нормативно-правових актів, до нього додається перелік таких нормативно-правових актів з визначенням їхніх цілей, завдань, структури та основних положень (Закон України «Про правотворчу діяльність»).

Перехідні положення нормативно-правового акта. 1. Перехідні положення включаються до нормативно-правового акта у разі, якщо: 1) реалізація нормативно-правового акта здійснюватиметься поетапно (при цьому текст кожної тимчасової норми права, включеної до цього розділу, має вказувати на строк (термін), протягом якого діятиме зазначена тимчасова норма); 2) нормативно-правовими актами, що застосовувалися до набрання чинності прийнятим (виданим) нормативно-правовим актом, встановлювався інший порядок регулювання відповідних суспільних відносин; 3) акт має зворотну дію в часі (пом'якшує або скасовує відповідальність особи); 4) необхідно передбачити збереження обсягу і змісту норм права, спрямованих на захист прав і свобод громадян та інтересів юридичних осіб, що існували за попереднього регулювання; 5) зберігається чинність реєстраційних документів, ліцензій, сертифікатів, інших виданих органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими

особами документів; 6) необхідно здійснити одноразові компенсаційні дії чи відшкодування категоріям суб'єктів, що мають понести різного роду збитки, втрати, обмеження у зв'язку з реалізацією нормативно-правового акта; 7) необхідно передбачити інші норми права тимчасового характеру, спрямовані на його реалізацію (Закон України «Про правотворчу діяльність»).

Підгалузь права – це підсистема однорідних предметно пов'язаних інститутів певної галузі права. Підгалузь права називають ще укрупненим інститутом

Підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності на основі та на виконання Конституції України, законів, чинних міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію.

Підсистема права – це інтегрована принципами, завданнями і функціями, зумовлена характером інтересів сукупність інститутів і галузей права, які регулюють комплекс суспільних відносин за допомогою подібних методів правового регулювання.

Плюралізм : 1) філософське вчення, згідно з яким існує декілька (або безліч) незалежних почав буття або підстав знання; 2) характеристика демократичної політичної системи суспільства, при якій соціальні групи мають органічні (інституційні) можливості для вираження своїх інтересів через своїх представників (політичні партії, профспілки, церковні та інші організації).

Події – факти, що виникають незалежно від волі учасників правовідносини.

Позитивне право – це є штучне право, що виходить від держави і суспільства, виражене в писаних нормах, міститься в нормативно-правових документах: законах, судових прецедентах, актах виконавчої влади.

Позитивно-правовий (юридично-позитивістський) тип праворозуміння – виходить з того, що права людини (для їх позначення ввели термін «суб'єктивне право») є похідними від позитивного, так званого «об'єктивного права», встановленого державою; сформований у другій половині XIX ст. у поглядах Дж. Остіна, К. Бергбома, Г. Харта

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Політика – сфера діяльності, пов'язана з відносинами між соціальними групами, суттю якої є визначення форм, завдань, змісту діяльності держави.

Політична влада – публічні, вольові (керівництва – підпорядкування) відносини, що складаються між суб'єктами політичної системи суспільства, у тому числі державою, на основі політичних і правових норм

Політична влада представляє собою здатність особистості, класу чи соціальної групи проводити в життя політичну лінію у відповідності зі своїми економічними, ідеологічними та політичними інтересами.

Політична культура – комплекс цінностей і зразків поведінки, адекватних потребам розвитку даного типу політичної системи, що припускають участь громадян в управлінні, схвалення і підтримку ними форм політичної діяльності, затвердження громадського порядку.

Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Політична система суспільства – упорядкована на засадах права система всіх політичних явищ, що функціонують і взаємодіють (або протидіють) у суспільстві з метою завоювання, утримання або участі у політичній владі; це механізм організації і функціонування політичної влади.

Політичний режим держави – сукупність прийомів і методів, за допомогою яких державні органи здійснюють належну їм владу.

Політологія – наука, що вивчає все різноманіття політичних процесів, проблеми державного устрою, політичну владу, механізми та форми її реалізації; основним об'єктом політичних досліджень є політичний розвиток суспільства, взаємодія людей у рамках політичної системи і політичних процесів.

Посадова особа – це фахівець з управління, що обіймає посаду в державному органі, підприємстві, установі, комерційній організації і постійно або тимчасово виконує організаційно-розпорядчі та інші функції, пов'язані з владним впливом на підлеглих і зі здійсненням юридично значущих дій, спрямованих на породження, зміну чи припинення правовідносин.

Права громадянина – сукупність можливостей, закріплених у нормативно-правових актах, які визначають міру свободи суб'єкта, що має постійний політико-правовий зв'язок з державою.

Права людини – природні можливості індивіда, що забезпечують необхідні умови його життя, людську гідність та свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя.

Правова держава – тип держави, влада якої ґрунтується на праві, обмежується правом і здійснюється у правових формах.

Правова ідеологія – сукупність ідей, поглядів, уявлень, принципів, які в загальному, концентрованому вигляді відображають і оцінюють правову дійсність.

Правова культура – це якісний правовий стан особистості, соціальної групи, суспільства загалом, що охоплює знання, розуміння права, повагу до нього, а також його дії, поведінку відповідно до норм права.

Правова поведінка – це суспільно корисна правова поведінка особи (дія або бездіяльність), яка відповідає розпорядженням юридичних норм і охороняється державою.

Правова прогалина – це повна або часткова відсутність норми права, що не забезпечує завершеність правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Правова психологія – сукупність почуттів, звичок, настроїв, стереотипів поведінки, в яких виражається емоційно-психологічне ставлення соціальних груп, колективів, окремих громадян до права в цілому і окремим його нормам, правопорядку, до юридичних установ та основам їх діяльності.

Правова свідомість – сукупність правових ідей, теорій, цінностей, поглядів, уявлень, переконань, почуттів, оцінок і установок, що виражаються в ставленні людей, соціальних спільнот, індивідів на чинне, минуле і бажане право.

Правове виховання – особлива форма діяльності держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань, трудових колективів, спрямоване на формування у свідомості людей поваги до права, позитивних знань, уявлень, поглядів, поведінкових орієнтацій, установок, навичок і звичок, які забезпечують правомірну поведінку, активну життєву позицію при виконанні і використанні юридичних норм.

Правове обмеження – є правове стримування протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів конкретного суб'єкта і громадських інтересів в охороні і захисту.

Правовий вплив – це взятий у єдності та різноманітті весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів.

Правовий звичай – правило поведінки, яке склалося історично в силу постійної повторюваності протягом тривалого часу і санкціоновано державою в ролі загальнообов'язкового правила.

Правовий ідеалізм – форма деформації правової свідомості, що виражається в абсолютизації ролі права і правових інститутів в регулюванні суспільних відносин.

Правовий моніторинг – це систематична комплексна контрольна діяльність, спрямована на відстеження, аналіз та оцінку реалізації прийнятих нормативно-правових актів щодо: 1) уведення їх у дію в повному обсязі (набрання нормативно-правовими актами чинності, реалізації норм права, викладених у їх перехідних положеннях, прийняття (видання) підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію нормативно-правових актів, щодо яких проводиться правовий моніторинг); 2) досягнення запланованих цілей нормативно-правового регулювання, їх впливу на суспільство та (або) на окремі соціальні групи, сектори чи галузі, а також визначення соціальних, правових, політичних, економічних, екологічних, адміністративних та (або) інших можливих запланованих наслідків чи виявлення незапланованих наслідків (Закон України «Про правотворчу діяльність»).

Правовий нігілізм – це елемент суспільної свідомості, що виявляється в байдужому, недовірливому, зневажливому ставленні до права, закону, законності, державі, його символам або навіть повному запереченні їх соціальної цінності.

Правовий статус особистості – сукупність прав і свобод, обов'язків і відповідальності особистості, що встановлює її правове становище в суспільстві.

Правові відносини – вольові суспільні відносини, врегульовані нормами права, змістом яких є суб'єктивні юридичні права і обов'язки їх учасників.

Правові стани – це юридичні факти, які не залежать від дій конкретної фізичної особи, тобто відбуваються без його волі: народження, вступ у шлюб і т. д.).

Правозастосовна діяльність – форма діяльності компетентних органів держави з реалізації правових норм, що охоплює організацію і контроль за додержанням правових норм.

Правозастосовний акт це індивідуальний правовий акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права (компетентного державного органу або посадової особи), що встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення; у встановлених законом випадках він оформляється у вигляді письмового документа (акта-документа).

Правоздатність – здатність мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки.

Правоохоронна діяльність – форма діяльності компетентних органів держави з попередження правопорушень і притягнення правопорушників до юридичної відповідальності. Вона здійснюється з метою охорони і захисту правових норм шляхом застосування заходів юридичного впливу до правопорушників.

Правопорушення – це така поведінка (вчинки) людей, яка суперечить правовим розпорядженням і завдає шкоди суспільним відносинам.

Правопорядок – стан упорядкованості регульованих правом суспільних відносин, що виникає в результаті послідовного здійснення законності і характеризується реальним забезпеченням, реалізацією і охороною прав і свобод особистості, неухильним дотриманням юридичних обов'язків, правомірною діяльністю всіх індивідуальних і колективних суб'єктів права.

Праворозуміння – наукова категорія (категорія доктринальної правосвідомості), яка відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини щодо розуміння й тлумачення права, його оцінку та ставлення до нього як до цілісного явища.

Правосвідомість – сфера суспільної, групової та індивідуальної свідомості, пов'язана з відображенням правових явищ і обумовлена цінностями, праворозумінням, уявленнями про належний порядок.

Правотворча діяльність – форма діяльності компетентних органів держави зі встановлення, зміни або скасування правових норм. Ця діяльність охоплює підготовку проектів нормативних юридичних актів, їх прийняття та видання.

Правотворча діяльність – це діяльність, що здійснюється суб'єктом, визначеним статтею 4 цього Закону, з метою: 1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; 2) розроблення проектів нормативно-правових актів; 3) прийняття (видання) нормативно-правових актів; 4) ведення обліку нормативно-правових актів; 5) здійснення правового моніторингу (Закон України «Про правотворчу діяльність»).

Правотворчість – форма державної діяльності, спрямована на створення правових норм, а також на їх подальше вдосконалення, зміну або скасування.

Правотворчою ініціативою є подання проекту нормативно-правового акта на розгляд суб'єкта правотворчої діяльності. Суб'єкти подання, порядок та спосіб подання правотворчої ініціативи визначаються Конституцією України та (або) законом, а також прийнятим відповідно до них актом та (або) дорученням суб'єкта правотворчої діяльності, до компетенції якого належить прийняття (видання) відповідного нормативно-правового акта.

Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Преамбула – це вступна частина нормативно-правового акта, в якій можуть визначатися передумова прийняття нормативно-правового акта, роз'яснюватися мета і підстава його прийняття, визначатися основні завдання, на виконання яких спрямована його дія, інші важливі для суб'єкта правотворчості обставини, що впливають на прийняття цього нормативно-правового акта.

Предмет правового регулювання (матеріальний критерій) – сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих правовими нормами (відповідає на питання «що?»).

Предмет теорії держави і права як науки – система закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держави і права.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Презумпція – закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що мають юридичне значення.

Приватне право – це сукупність норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері приватного інтересу (майнові, особисті немайнові, шлюбно-сімейні, трудові відносини тощо). До приватних галузей права відносяться: цивільне, сімейне, трудове, авторське, житлове та ін.

Прикінцеві положення нормативно-правового акта 1. Прикінцеві положення розміщуються в кінці тексту нормативно-правового акта і містять: 1) строк (термін) набрання чинності нормативно-правовим актом, а за

необхідності – його окремими положеннями; 2) перелік нормативно-правових актів або їх окремих структурних елементів, що втрачають чинність у зв'язку з його прийняттям (виданням); 3) зміни, що вносяться до інших нормативно-правових актів у зв'язку з його прийняттям (виданням).

Принципи права – це своєрідна система координат, у межах якої розвивається право, і одночасно вектор, що визначає напрямок його розвитку

Природне право – право яке має глибший, обґрунтованіший, первинний у житті людей норматив поведінки, джерелом якого є сама природа.

Природно-правовий тип праворозуміння – започаткований в епоху античності й ґрунтується на розумінні права з позицій закладених у ньому моральних засад (справедливості, рівності, свободи), обумовлених самою природою людини і незалежних від соціальних умов та держави.

Пробаційний нагляд – вид покарання, який полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства.

Прогалини в законодавстві – це повна або часткова відсутність в чинних нормативно-правових актах необхідних юридичних норм.

Прогалини у праві – повна або часткова відсутність правового регулювання тієї сфери відносин, яка об'єктивно вимагає регламентації і без обов'язкових для виконання юридичних норм не може нормально функціонувати.

Програмні документи публічної політики – це документи програмно-цільового характеру, в яких відображаються пріоритетні напрями розвитку публічної політики, визначаються та обґрунтовуються стратегічні цілі публічної політики; розробляються з метою визначення перспективного правового регулювання суспільних відносин, підвищення ефективності планування правотворчої діяльності, уніфікації та систематизації законодавства України.

Прокуратура – система державних органів, уповноважених здійснювати нагляд за виконанням законів усіма органами та особами за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, кримінальне переслідування та ін.

Пропаганда війни. Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Професійні спілки (профспілки) – добровільні організації, що об'єднують трудящих у виробничих і позавиробничих сферах для захисту соціально-економічних прав та інтересів своїх членів.

Процесуальне право – це сукупність норм права, які регулюють порядок застосування норм матеріального права, а саме: відносини, що виникають в процесі розгляду і вирішення, оскарження кримінальних, цивільних та господарських справ, мету, завдання і обов'язки суду при здійсненні

правосуддя, права і обов'язки сторін. Воно походить від матеріального та має на меті обслуговування його інтересів, хоча характеризується відносною самостійністю.

Пряма дія нормативно-правового акта у часі означає, що його норми поширюються на суспільні відносини, що виникли після набрання ним чинності.

Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Публічне право – сукупність норм права, які регулюють публічні відносини та закріплюють порядок організації, формування, структуру, правовий статус державних органів, захисту суверенітету, територіального устрою та правопорядку, міждержавні стосунки тощо (конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове право та ін.).

Публічне право – та частина системи чинного права, норми якого спрямовані на захист загального блага, державного інтересу, пов'язані з повноваженнями та організаційно-владної діяльністю держави, з виконанням суспільних цілей і завдань.

Реалізація норм права – це втілення розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, у їхній практичній діяльності.

Реалізація правових норм – поведінка суб'єктів права, в якому втілюються розпорядження правових норм; практична діяльність людей по здійсненню прав і виконання юридичних обов'язків; процес втілення правових розпоряджень у поведінці суб'єктів права. До форм реалізації права відносяться: 1) дотримання норм права; 2) виконання норм права; 3) їх використання; 4) застосування норм права.

Реквізиція – примусове відчуження у власника майна у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, що здійснюється з метою суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості.

Релігійні тексти (у юриспруденції) – священні книги і збірники, які безпосередньо застосовуються в судовій та іншій юридичній практиці.

Республіка – форма державного правління, при якій вища державна влада здійснюється представницьким загальнонаціональним органом влади (парламентом), обраним населенням на певний строк.

Республіка (лат. *res publica* – суспільна справа) – держава, в якій верховна влада в країні належить обраним на певний термін органам державної влади.

Референдум – голосування виборців з приводу якого законопроекту, міжнародної угоди, наприклад, конституції, або прийняття колективного рішення з питання, що має важливе суспільне або державне значення.

Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Самопроголошений орган, який узурпував виконання владних функцій на тимчасово окупованій території України – терористичне квазідержавне утворення, встановлене польовим командиром та/або проросійським політичним лідером сепаратистів на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України.

Санкція: 1) міра впливу, найважливіший засіб соціального контролю, 2) державна міра, застосовувана до порушника встановлених норм і правил; 3) частина правової норми, яка містить вказівку на заходи державного впливу щодо порушника даної норми; 4) у міжнародному праві – заходи впливу, що застосовуються до держави при порушенні ним своїх міжнародних зобов'язань або норм міжнародного права; 5) затвердження чого-небудь вищою інстанцією, дозвіл.

Система законодавства – цілісний і погоджений комплекс нормативно-правових приписів, що містяться в законах і розподілені залежно від предмету і методу правового регулювання за галузями та інститутами законодавства; це результат цілеспрямованої діяльності законодавця, формування їм усього масиву нормативних актів.

Система права – об'єктивно зумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка виражається в єдності і узгодженості чинних правових норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами права.

Систематизація нормативно-правових актів – це діяльність компетентних державних органів та уповноважених організацій з метою впорядкування і вдосконалення дій всіх нормативно-правових актів, відміни чи зміни застарілих норм і створення нових, відповідно до потреб та розвитку суспільного життя.

Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Соціальна держава – правова держава розвинутого громадянського суспільства із соціально орієнтованим ринковим господарством, яка здатна

створити умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, гарантувати соціальну справедливість і соціальну безпеку особи, встановити соціальну згоду в суспільстві.

Співдружність – організаційне об'єднання держав, які характеризуються наявністю загальних ознак, певною часткою однорідності.

Структура норми права – спосіб взаємодії її елементів (гіпотеза, диспозиція і санкція).

Структура форми держави – стійка єдність елементів, їх зв'язків, цілісності, зв'язків елементів із цілим та включає три взаємозалежні елементи: форму державного правління, форму державного устрою, форму політичного (державного) режиму.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального Кодексу України може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єкти правовідносин – це суб'єкти права, тобто особи, що мають правосуб'єктність. Вирази «суб'єкт права» і «особа, що має правосуб'єктність» збігаються. Правосуб'єктність – одна з обов'язкових передумов правовідносин.

Суб'єктивне право – гарантована державою міра можливої поведінки особистості, найважливіший елемент її конституційного статусу.

Суверенітет держави – політико-юридична властивість державної влади, яка означає її верховенство і повноту всередині країни, незалежність і рівноправність ззовні.

Суверенітет нації, її повновладдя означає володіння реальною можливістю визначати характер свого національного життя, самостійно вирішувати питання, що стосуються розвитку національної свободи і національних потреб, право на пбвагу національної честі і гідності, розвиток культури, мови, звичаїв, традицій, створення національних установ. Повновладдя однієї нації неможливо без дотримання суверенітету інших націй і народностей, без поважного ставлення до їх національних потреб і прав.

Суд – орган держави, що здійснює правосуддя у формі вирішення кримінальних, цивільних, трудових, сімейних і адміністративних та ін. справ у встановленому законами даної держави процесуальному порядку.

Суди загальної або ординарної юрисдикції (компетенції) – суди, уповноважені розглядати звичайні, не потребують спеціальних процедур і особливого підходу справи, на відміну від судів особливої компетенції – конституційних (статутних) і арбітражних судів.

Судовий прецедент – рішення суду у конкретній справі, яке потім стає зразком, обов'язковим правилом для вирішення аналогічних справ у майбутньому.

Сутність держави – це внутрішній зміст її діяльності, який виражає єдність загальносоціальних і вузько-класових (групових) інтересів громадян.

Теологія – сукупність релігійних доктрин і навчань про сутність та дії Бога. Передбачає концепцію абсолютного Бога, який повідомляє людині знання про себе в одкровенні.

Теорія – система основних ідей в тій чи іншій галузі знання; форма наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності та істотні зв'язки дійсності.

Теорія держави і права – система узагальнених наукових знань про основні загальні й особливі закономірності виникнення, розвитку, функціонування держави і права в їх понятійному вираженні.

Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Територія – простір, в межах якого діє влада певної держави і яке ця влада захищає як життєвий простір громадян або підданих.

Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Техніка нормопроекування – це сукупність техніко-правових засобів, способів, прийомів та методів, за допомогою яких створюється проект нормативно-правового акта.

Тип держави – спосіб його існування, відповідний певної суспільно-економічної формації (рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний та ін.)

Тлумачення норм права – діяльність органів держави, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян, спрямована на встановлення змісту норм права, на розкриття вираженої в них волі соціальних сил, що стоять при владі; це інтелектуальна діяльність, спрямована на осмислення змісту правових актів, розкриття їх смислового змісту й сутності

Тоталітаризм – одна з форм держави (тоталітарна держава), що характеризується його повним (тотальним) контролем над усіма сферами життя суспільства, фактичною ліквідацією конституційних прав і свобод, репресіями в щодо опозиції (напр., різні форми тоталітаризму у фашистській Італії, Німеччини, комуністичний режим в СРСР і ін – з кін. 20–х рр. ХХ ст.).

Традиції – елементи соціальної і культурної спадщини, що передаються від покоління до покоління і що зберігаються в певних суспільствах, класах і соціальних групах протягом тривалого часу; охоплюють об'єкти соціальної спадщини (матеріальні і духовні цінності); процес соціального наслідування; його способи.

Указ – правовий акт глави держави (президента), що має переважну юридичну силу по відношенню до всіх інших підзаконних актів.

Унітарна держава – форма державного устрою, при якій територія держави, на відміну від федерації, не має у своєму складі федеративних одиниць (штатів, земель), а підрозділяється на адміністративно-територіальні одиниці (райони, області і т. д.).

Уряд – вищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади, який безпосередньо здійснює управління країною. У різних країнах уряди мають різні назви: наприклад, кабінет міністрів, рада міністрів.

Фашизм – вкрай реакційний, антидемократичний, правоекстремістський ідейно–політичний рух, спрямований на встановлення відкритої терористичної диктатури, жорстке придушення демократичних прав і свобод, будь–якої опозиції і прогресивних рухів.

Федерація – форма державного устрою, при якій держава утворює федеральні одиниці – члени, суб'єкти федерації (напр., землі, штати).

Форма держави – порядок (спосіб) організації та здійснення державної влади в країні; її структурними елементами є : форма правління, форма державного устрою і політичний режим.

Форма державного правління – порядок утворення і організації вищих органів влади в державі.

Форма державного устрою – порядок поділу території держави на певні складові частини і співвідношення влади між ними і державою в цілому

Форма державного режиму – порядок здійснення державної влади у певні способи певними, методами і засобами.

Функції держави – основні напрямки діяльності держави.

Церква – громадська організація, що об'єднує людей, які дотримуються релігійної віри чи конфесії.

Цивілізація: 1) синонім культури; 2) рівень, ступінь суспільного розвитку, матеріальної і духовної культури (антична цивілізація, сучасна цивілізація), 3) ступінь суспільного розвитку, наступна за варварством (Л. Морган); 4) у деяких

ідеалістичних теоріях епоха деградації і занепаду в протигагу цілісності, органічності культури.

Цивільною дієдатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Цінність права – це його здатність бути метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань (суб'єктів оцінювання), бути комунікативним і погоджувальним соціальним інструментом.

Юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення.

Юридична колізія – це обумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами суспільного розвитку розбіжність або протиріччя між нормами права (комплексами правових норм), між нормами права та актами тлумачення, спрямованими на регулювання одних і тих же суспільних відносин і породжує труднощі в процесі правореалізації; також протиріччя, виникають у процесі правозастосування та здійснення державними органами і посадовими особами своїх повноважень.

Юридична конфліктологія – напрям у правовій науці, що вивчає правові норми, принципи, інститути під кутом зору їх використання для попередження та вирішення юридичних конфліктів.

Юридична наука – суспільна наука, що вивчає право як особливу систему соціальних норм, окремі галузі права, історію держави і права, функціонування держави і політичної системи суспільства в цілому. Юридична наука – одна з найстаріших суспільних наук.

Юридична сила – це властивість нормативно-правових актів та встановлених ними норм права, що є основою для визначення співвідношення їх взаємної ієрархічної підпорядкованості у системі нормативно-правових актів, зумовленого сукупністю ознак, що впливають із: 1) засад конституційного ладу в Україні; 2) компетенції та територіальної юрисдикції суб'єкта правотворчої діяльності, визначених Конституцією України та (або) законом; 3) інших особливостей, визначених Конституцією України та (або) законом. (Закон України «Про правотворчу діяльність»).

Юридичний обов'язок – вид і міра належної поведінки.

Юридичний факт – це життєва обставина, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Юридичні гарантії – правові засоби реалізації та захисту прав людини і громадянина, юридичні заходи забезпечення виконання обов'язків.

Юридичні особи – організації, які мають у власності, господарському віданні або оперативному управлінні відокремлене майно і відповідають за своїми зобов'язаннями цим майном, від свого імені можуть набувати і здійснювати майнові права, нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді.

Юридичні стани – що тривають життєві обставини, що є підставою для настання юридичних наслідків.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
Практичне заняття №1. Система права	6
Практичне заняття №2. Система законодавства.....	8
Практичне заняття №3. Юридичні норми.....	10
Практичне заняття №4. Правовий акт. Нормативно-правовий акт	13
Практичне заняття №5. Правові відносини.....	17
Практичне заняття №6. Тлумачення норм права.....	22
Практичне заняття №7. Юридична відповідальність.....	27
Практичне заняття №8. Правова свідомість і правова культура	31
ЛІТЕРАТУРА	
Використана література	36
Правові акти, документи, звіти.....	38
Монографії, енциклопедії до всього курсу.....	40
Глосарій.....	42

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Удовика Лариса Григорівна
Сидоров Ярослав Олексійович

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА
Методичні вказівки до практичних занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності D 8 Прав»
освітньо-професійної програми «Право»
Ч. 2. Загальна теорія права

Рецензент *Д.О. Єрмоленко*
Відповідальний за випуск *Л.Г. Удовика*
Коректор *Л.Г. Удовика*